

Arkeologia nyt

2017

Tekstiililöytöjä Ravattulan Ristimäestä

Kakskerran tiilenvalmistus
Arkeologian päivä ja Pokemon Go
Kulkutaudit keskiajan Suomessa
Kasveja Mikael Agricolan Rukouskirjasta
Rekottilan muinaisjäännealue
Uskelan Haittione tilan keramiikkalöydöt
Uusia löytöjä Vehmaalta
Pohjoisen hautauspaikoja tutkimassa
Ruokaa, jätettä vai kätköjä

2017

20. vuosikerta

Ilmestyy kerran vuodessa

Julkaisija:

Turun Maakuntamuseon ystävät
– Åbo Landskapsmusei vänner ry
Arkeologian jaosto
– Arkeologi sektionen
PL 286, 20101 Turku

Vastaava päätoimittaja:

Ninni Närväinen
Luodontie 4 F 52
28330 Pori
puh. 040 5047 756
ninninarvainen@gmail.com

Toimituskunta:

Jaana Airola, Liisa Hyvönen,
Leif Michaelsson, Marja Peltomäki

Taitto:

Johanna Marttila

Tilaukset ja ilmoitusmyynti:

arkeoinfo@gmail.com

Painopaikka:

Painosalama, Turku

ISSN 1236–4827

→ www.arkeoinfo.net

Arkeologian harrastajien infosivut

Kannen kuva:

Ravattulan Ristimäen kaivaukset.

KUVA JUHA RUOHONEN

Tässä lehdessä

3 Pääkirjoitus

Ninni Närväinen

4 Valtakunnallinen arkeologian harrastajien tapaaminen

**6 Havaintoja naisen vaatetuksesta ristiretkiajalla
Ravattulan Ristimäen hautalöytöjen valossa**

Jaana Riikonen

10 Kaksikerran tiilenvalmistuksen alku ja loppu?

Jouni Issakainen

12 Kansainvälinen arkeologian päivä ja Pokemon Go

Oona Jalonen ja Lauri Järvenpää

13 Kulkutaudit keskiajan Suomessa

Ilari Aalto

18 Mikael Agricolan Rukouskirjan kalenterirunot

– Suomenkielinen dokumentti keskiaikaisista
mauste- ja lääkekasveista

Terttu Lempiäinen

23 Hoitokummit haussa

Kaisa Lehtonen

24 Retkelle luonnonkauniiseen Rekottilaan

Carita Halmetkangas, Carita Hautaoja, Henriikka Laine

25 Ikuisia monumentteja tärkeällä paikalla

– Rekottilan muinaisjäännösalue

Jaana Riikonen

**26 Arkeologian harrastajan ja tutkijaksi opiskelevan
yhteistyötä: Uskelan Haittalon tilan keramiikkalöydöt**

Anni Ala-Rakkola-Kara ja Kati Haapala

29 Uusia löytöjä Vehmaalta

Hanna-Maria Pellinen

32 Pohjoisen hautaustapoja tutkimassa

Titta Kallio-Seppä, Sanna Lipkin, Annemari Tranberg, Tiina Väre

34 Ruokaa, jätettä vai kätköjä

Keskiaikaisen eläinluuaineiston tulkinnan vaikeudesta

Auli Bläuer

Kuka on harrastaja ja kuka ammattilainen?

KUVA LIISA MÄKELÄ

Arkeologia on ollut muodikasta yli sata vuotta. Ihmisen menneisyyteen liittyviä uusia löytöjä ja tutkimustuloksia on aina julkaistu innokkaasti tiedotusvälineissä. Populaarikulttuurissa arkeologin ammatti esiintyy sankarillisena ja jännittävänä, jopa vaarallisena. Perinteisesti arkeologiaa käsittelevissä jutuissa on haastateltu mahdollisimman arvovaltaista tutkijaa, joka on saattanut käyttää yleisölle vieraita termejä, kuten kulttuurimaakerros tai löytökonteksti. Tässä on selkeästi tapahtumassa muutos. Nykyinen ”someaika” nostaa nopeasti esille, laajan ihmisjoukon tietoisuuteen, kiinnostavia uutisia. Tieteen, joka usein vaatii pitkäjänteistä työskentelyä tulosten saamiseksi, on vaikea sopeutua välitöntä palautetta vaativaan maailmaan. Arkeologian uutisoinnissa on nähtävissä siirtyminen lähemmäs fiktiivistä kuvaa arkeologian tavoitteista. Löytöjä ”metsästetään” ja tutkimuksen huippu on saavutettu, kun löytö on nostettu ylös maasta.

Yleisö tuntuu olevan erittäin tyytyväinen etenkin metallinilmaisinharrastuksella saavutettuihin tuloksiin. Samalla monissa, uutisten yhteydessä käydyissä, keskusteluissa ammattiarkeologeille lankeaa roiston osa. ”Arkeologit vain istuvat toimistoissaan eivätkä löydä mitään uutta”, ”Onneksi te (metallinilmaisinharrastajat) jaksatte tehdä töitä Suomen menneisyyden selvittämiseksi”, ”Jos arkeologit olisivat löytäneet tuon, se olisi heti takavarikoitu Museovirastolle” tai ”Arkeologit eivät olisi ikinä löytäneet tuota/noita”. Onko kritiikki oikeutettua? Totta, arkeologeilla on harvoin mahdollisuutta lähteä vapaasti etsimään uusia muinaisjäänneksiä, sillä lähes kaikki kenttätyöt tehdään siellä, missä on ennalta määritelty tarve tutkimukselle. Arkeologit eivät metsästä aarteita (esineitä), vaan tietoa ja kattavien tietojen hankkimiseksi täytyy yleensä työskennellä perusteellisesti. Toivoisin, että ymmärrettäisiin, kuinka yksi (tai edes

useampi) maasta kaivettu esine ei sinällään lisää tietoa Suomen menneisyydestä. Kun päästään selvittämään, missä esine on valmistettu ja mistä aineesta, miten se on voinut joutua löytöpaikkaansa, kuka sitä on käyttänyt ja mihin tarkoitukseen sekä onko sillä yhteyttä muihin löytöihin lähellä tai kaukana, ollaan tieteellisen arkeologian ytimessä. Tällainen tutkimus vie aikansa ja saattaa näyttäytyä yleisön silmissä passiivisena toimintana. Mutta uskokaa vain, me löydämme koko ajan uutta, jopa toimistossa istuen!

”Harrastajat arkeologien tontilla” ei ole mikään uusi ilmiö. Yllättävää kyllä, hyvin monia historian merkittävimpiä arkeologisia kohteita ovat tutkineet harrastajat. Ammatin alkuvaiheissa tieteellisiä käytäntöjä oli vain vähän ja niinpä kaivauksiin ryhdyttiin 1800-luvulla usein ilman mitään muodollista koulutusta kenttätöihin. Eli amatööriinä. Varhaiset harrastaja-arkeologit olivat yleensä miehiä, joilla oli runsaasti resursseja käytettävissään ja mahdollisuus matkustaa maan ääriin kiinnostaville paikoille. Tutkimusmatkat suuntautuivat Välimeren ja Lähi-idän kohteisiin ja niiden motiivit vaihtelivat. Tavoitteena ei suinkaan aina ollut objektiivisen tieteellisen tiedon tuottaminen. Amatööriarkeologien tulokset olivat vaihtelevia. Joissain paikoin, kuten pronssi- ja rautakautisen kulttuurin asuinpaikalla Hallstattissa, tutkimukset kestivät kriittistä tarkastelua vielä yli 150 vuotta myöhemminkin. Toisaalta taas esim. Troijan (eli Hisarlikin kukkulan) varhaisissa kaivauksissa tuhottiin peruuttamattomasti tavaton määrä arkeologista tietoa.

Arkeologia nytissä me iloitsemme harrastajien ja ammattilaisten yhteistyöstä ja toivomme, että lehti voi osaltaan lähentää arkeologian piirissä toimivia tahoja sekä välittää hyviä käytänteitä. Inspiroivaa lukuelämystä toivoo,

A handwritten signature in black ink, consisting of stylized, flowing letters.

VALTAKUNNALLINEN ARKEOLOGIAN HARRASTAJIEN TAPAAMINEN

Turussa 27.8.2016

Arkeologian harrastajat kokoontuivat viime elokuussa Turkuun Maakuntamuseon ystävien kutsumana. Tapahutumaan ilmoittautui yli 50 innokasta harrastajaa eri puolilta Suomea. Loppukesän lauantaille oli suunniteltu monipuolinen ohjelma, jossa esiteltiin osallistujille Varsinais-Suomen ja erityisesti Aurajokiakson arkeologista tutkimusta.

Päivä alkoi aamiaisella ja sitä seuranneella miniseminaarilla vaikuttavassa miljöössä, Vanhan Suurtorin laidalla Brinkkalan talossa (kuvat 1–4). Vieraillla oli mahdollisuus kurkistaa Suomen kuuluisimman parvekkeen näkymiä ja vilkaista vitriinissä esillä ollutta joulurauhan julistusta. Aamupäivän seminaariesitelmissä käsiteltiin arkeologian harrastamisen nykytilaa (Ninni Närväinen, kuva 2), Vähäjokiakson asutushistoriaa (Elina Saloranta, kuva 4) sekä keramiikkalöytöjä Uskelasta (Anni Alarikkola ja Kati Haapala). Lisäksi Ilari Aalto pohjusti seuraavaa ohjelmanumeroa, vierailua Aboa Vetus -museoon, kertomalla viime vuosien merkittävimmistä tutkimuksista (kuva 3).

Turun keskustasta siirryttiin bussilla ”Elävän historian kylään” Kuralan Kylämälle (kuvat 5–6). Lounaan jälkeisellä kierroksella tutustuttiin Kuralan monipuoliseen historiaan. Reitin varrella museokeskuksen tutkija Kaisa Lehtonen perehdytti alueen muinaisjäännöksiin, arkeologisiin tutkimuksiin ja Aurajokeen avautuvaan kulttuuri- maisemaan. Kuralasta tiivis päiväohjelma jatkui matkalla Ravattulan Ristimäkeen, Suomen vanhimman kirkon ja sitä ympäröivän kalmiston tutkimuspaikalle (kuvat 8–9). Turun yliopiston arkeologi Juha Ruohonen (kuva 9) esitelti kirkon rakenteita ja haudauksia sekä johdatti vierailijat pienelle kävelyllä lähistön muille muinaisjäänköhteille (kuva 7), mm. mielenkiintoiselle kuppi- kiville.

Harrastajatapaamisen viimeisenä ohjelmanumerona oli tutustuminen

5

6

7

RETIKIKUVAT LEIF MICHAELSSON, LIISA MÄKELÄ, MARJA PELTOMÄKI

Pyhän Katariinan kirkkoon ja Kaarinan Kirkkomäen löytöihin. Kirkkomäen aineistoa tutkinut *Jaana Riikonen* kertoi, mitä kaikkea voidaan saada selville haudoissa säilyneistä tekstiileistä (*kuva 10*). Päivän päätteeksi bussikuljetus vei väsyneet, mutta palautteesta päätellen tyytyväiset vieraat takaisin Turun keskustaan, jossa oli mahdollista vielä osallistua omatoimisesti kesän päättäjäisviikonlopun tapahtumiin.

NINNI NÄRVÄINEN

8

9

10

1 cm

HAVAINTOJA NAISEN VAATETUKSESTA RISTIRETKIAJALLA

Ravattulan Ristimäen hautalöytöjen valossa

JAANA RIIKONEN

Viitan päädyn
spiraalikoristelua
haudasta 20/2016.
KUVA JUHA RUOHONEN

Tässä lehdessä Juha Ruohonen on kertonut useaan otteeseen Ravattulan Ristimäellä Kaarinassa tehdyistä arkeologisista tutkimuksista, niin Suomen vanhimmasta tunnetusta kirkonpaikasta kuin kirkkomaan hautalöydöistäkin. Viime vuosina Ristimäellä on kaivettu useita naisten hautoja, joissa on ollut näyttäviä helminauhoja (ks. Arkeologia nyt 1/2016) ja myös jäänteitä vainajan vaatetuksesta. Vasta osa näistä tekstiililöydöistä on tutkittu tarkemmin. Alustavat tutkimustulokset täydentävät aiemmin esitettyjä tulkintoja, mutta antavat myös uutta tietoa ristiretkiajan (noin 1050–1200) vaatetuksesta.

Metalli säilyttää

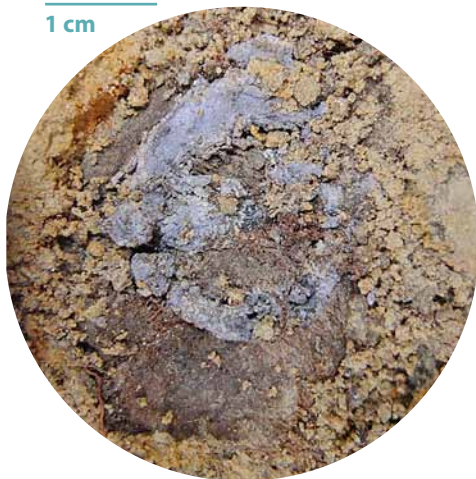
Ravattulan Ristimäen ruumiskalmiston käyttö on alkanut jo ennen kirkon rakentamista, joka on tapahtunut 1100-luvun loppupuolella. Tähän mennessä on tutkittu vajaat 60 hautaa, joista vanhimmat saattavat olla 1000-luvun lopulta ja nuorimmat ajoittuvat 1200-luvun alkuun. Kalmiston vanhemmissa haudoissa vainaja on puettu perinteiseen rautakautiseen tapaan juhla-asuun, ja hänen mukaansa on saatettu laittaa jokin teräesine, esimerkiksi veitsi tai sirppi. Kirkon läheltä tutkitut nuoremmat haudat ovat pääosin löydöttömiä.

Kaikki se mitä vainajasta ja hänen varusteistaan on jäljellä, on tiivistynyt ohueksi tummaksi ja tahmeaksi kerrokseksi, ruumishaudan löytötasoksi, joka erottuu haudan vaaleammasta täyttömaasta. Tekstiiliä, nahkaa, tuohia tai muuta orgaanista ainesta saattaa

säilyä etenkin kuparipitoisen metallin läheisyydessä. Esimerkiksi pronssisoljesta tai spiraalikoristeista erittyvät metallisuolat estävät hajottajamikrobien toimintaa. Myös hopealla on samankaltainen säilyttävä vaikutus, mutta hopeakorut ovat haudoissa harvinaisia. Rautaesineisiin tekstiili voi puolestaan mineralisoitua niin, että kankaan sidoskuviot on selvästi nähtävissä esineen pinnassa, vaikka tekstiilikuiduista ei ole enää mitään jäljellä.

Pieni, yhtenäisenä säilynyt löytökonaisuus, esimerkiksi kankaassa kiinni oleva solki, otetaan kaivauksilla talteen maan suojaamana pikkupaakkuna, kääritään muovikeltuun ja säilytetään kylmässä. Laajempi haudanosa voidaan kaivaa maapilarin varaan, kokonaisuus tuetaan kipsaamalla ja nostetaan ohuen levyn avulla. Joissakin Ristimäen haudoissa on löytötason alla säilynyt arkun pohjapuuta tai sinne on kasvanut niin

1 cm

Huonosti säilynyt hopeinen hevosenkenkäsolki ja tekstiilin yhteydessä.

KUVA JUHA RUOHONEN

Pronssisolki ja tekstiiliä.

KUVA JUHA RUOHONEN

tiheä juuristo, että isokin haudanosa on voitu nostaa sen tukemana.

Orgaaniset löydöt säilytetään kosteina kylmässä, jotta ne eivät tuhoutuisi kuivuessaan liian nopeasti. Osa syksyllä 2016 talteen otetuista haudanosista odottaa tarkempia tutkimuksia pakastettuina. Kaikki paakut röntgenkuvaan ennen löytöjen esiin kaivamista. Röntgenkuva saattaa jäädä löydön ainoaksi dokumentiksi esimerkiksi siinä tapauksessa, että pienet, äärimmäisen hauraat pronssispiraalit tuhoutuvat, kun niitä puhdistetaan esiin. Löytöjen laboratiivinen kaivaus tehdään Turun museokeskuksessa. Konservoinnista ja röntgenkuvauksesta on vastannut konservaattori Riikka Saarinen.

Parhaat päällä hautaan

Valtaosa arkeologisista tekstiililöydöistä on löytynyt naisten haudoista, niin Ristimäelläkin. Vainajan sukupuolen määrittäminen perustuu haudasta löytyneisiin esineisiin ja vaatekappaleisiin: esimerkiksi helminauha, pronssipellillä päällystetty leveä veitsentuppi, spiraaliputkin kehystetty esiliina ja pronssirenkain reunustettu päähine kuuluvat tunnetusti naiselle. Joidenkin vainajien ikää voidaan arvioida haudassa säilyneiden hampaiden perusteella, mutta toistaiseksi emme tiedä, minkä ikäisiä Ristimäelle haudatut naiset ovat olleet.

Vaatteet valmistettiin myöhäisrautakaudella pääosin paikallisesta lampaanvillasta, langat kehrättiin varttinnalla ja värjättiin kasvivärein, kankaat kudottiin pystykanaspuissa. Naisen asun perusvaatekappaleet olivat paita tai alusmekko, hame, esiliina ja viitta. Lisäksi Ristimäeltä on löytynyt muun muassa päähineen ja neulakintaan jäänteitä. Tekstiilien värejä ei toistaiseksi ole tutkittu sen tarkemmin kuin miltä ne mikroskoopissa näyttäivät.

Paita hienoa pellavaa

Aikaisempien löytöjen perusteella tiedetään, että hameen alle on puettu villainen tai pellavainen alusmekko tai paita. Koska kasvikuitti säilyy Suomen happamassa maaperässä villaa huomnommin, siitä on yleensä vain vähäisiä jäänteitä. Ristimäelläkin oli haudassa

1/2015 kasvikuittupalttinaa säilynyt vain fragmentti hevosenkenkäsoljen nupin päällä ja haudassa 6/2015 hevosenkenkäsoljen päällä. Molemmissa tapauksissa solki oli kiinni villakankaassa.

Vainajan rinnalta keskeltä hautausmaasta 2/2015 löytyi hevosenkenkäsoljen palasia, joiden alla oli kaksi kerrosta villakangasta, mutta soljen kaareen ja palkimen juureen oli lisäksi tarttunut kasvikuittupalttinaa. Vainajan vasemmalta olalta löytyi hevosenkenkäsoljen katkelmia, joiden yhteydessä ei ollut säilynyt mitään tekstiiliä. Oikealla olalla oli pyöreä puhkonainen kupurasolki, joka oli ollut kiinni kaksinkertaisessa villakankaassa. Soljen päällä olivat vainajan käden jäännökset, joiden alta paljastui ainutlaatuinen löytö: kupurasolkea vasten painautunut palanen päärmättyä pellavapaidan hihansuuta. Tämän kuten muutkin Ristimäen kasvikuittut on tunnistanut dosentti Terttu Lempiäinen.

Haudan 2/2015 pellavakankaan tiheys on sekä loimen että kuteen suunnassa 16 lankaa/cm – kangas on siis laadultaan hienoa. Paidan hihansuun päärme on ollut hyvin kapea, vain 2,2–3,5 mm, eikä käänteen puolella näy ommelpistoja. Turun museokeskuksen tekstiilikonservaattori Tanja Huikuri totesi löydön nähdessään, että vastaavanlaisia kapeita käänteitä, jotka on ommeltu piilopistoilla, tunnetaan kansanomaisista pellavapaidoista. Hieno pellavakangas on ollut niin arvokasta, että sitä on käytetty saumavaroihin mahdollisimman vähän.

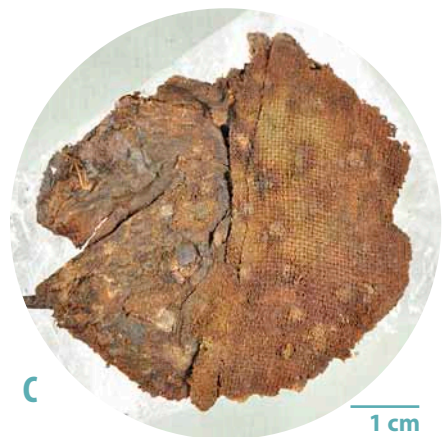
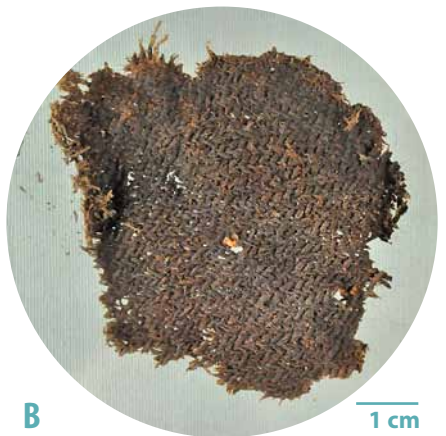
Vielä hienompaa pellavakangasta oli säilynyt haudassa 15/2015. Pronssivartaasta kierretyn rannerenkaan yhteydessä oli pellavapalttinaa, jonka loimen ja kuteen tiheys on yli 20 lankaa/cm. Sijaintinsa perusteella myös tämä kangas on todennäköisesti paidan hihaa.

- Haudasta 2/2015 löytyneen kupurasoljen pintaan on painautunut palttinasidoksisen kankaan kuvio.
- Kupurasoljen alla oli kaksi kerrosta villatoimikasta, kankaassa näkyvät soljen rautaisen neulan jättämät reiät.
- Soljen päällä oli säilynyt vainajan käden jäännöstä ja pellavapaidan hihansuuta.

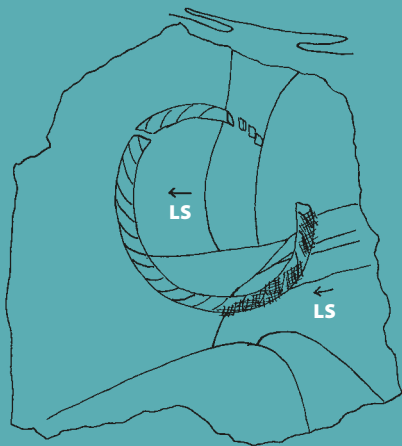
KUVAT TURUN MUSEOKESKUS / RIIKKA SAARINEN

Pellavapalttinaa oli painautunut pronssista hevosenkenkäsolkkeen vasten haudassa 6/2015. KUVA TURUN MUSEOKESKUS / RIIKKA SAARINEN

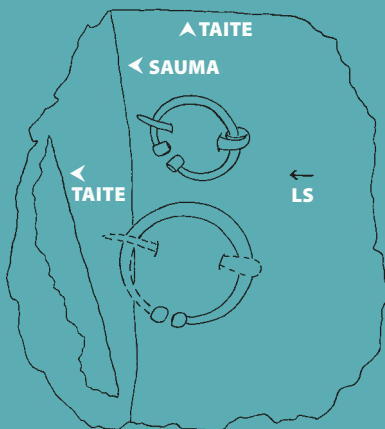

1 cm

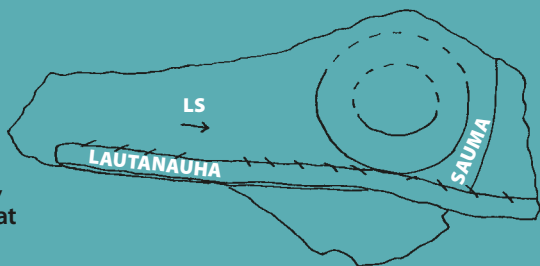
Kierretty rannerengas haudasta 15/2015. Renkaan alla on poimuilla villakangasta, renkaan päällä ja alla on pellavapalttinaa. LS = loimen suunta. KUVA TURUN MUSEOKESKUS/ RIIKKA SAARINEN

1 cm

Haudassa 15/2015 hameen yläosan taitteeseen oli kiinnitetty kaksi hevoskenkäsolkia. Hameessa on ollut sauma keskellä edessä. KUVA TURUN MUSEOKESKUS/ RIIKKA SAARINEN

Hameen yläosan taitteen reunan päälle on ommeltu kolmivärinen lautanauha haudassa 8/2015. Maikki Karisto selvitti nauhan kuvion ja kutoi uuden nauhan, mutta sen värisävyt saattavat poiketa alkuperäisestä. KUVAT MAIKKI KARISTO

PIIRROKSET JAANA RIIKONEN

Pohjemittainen hame

Tavallisin suomalaisista myöhäisrautakauden haudoista tavattu hametyyppi on vaippahame eli peplos: suorakaiteen mallinen kangas kiedotaan vartalon ympäri, taitetaan yläreunastaan kaksin kerroin ja kiinnitetään olkapäiltä soljilla. Keskellä edessä saattaa olla vielä kolmas solki kiinnittämässä hameen taitetta. Villakangas on kudottu toimikkaaksi ja loimi kulkee vartalon poikki. Kangas hupioreunat ovat hameen helmassa ja yläreunan taitoksen reunassa ja niihin on yleensä ommeltu kuviollinen lautanauha.

Useasta Ristimäen naisenhaudasta on löytynyt solkia, tavallisimmin pronssisia hevoskenkäsolkia, joiden yhteydessä on säilynyt villakangasta loimi poikittain. Hameen taitteen reunan ommeltu nauha on haudassa 8/2015 kuviollista lautanauhaa, haudassa 6/2015 paksua palmikoitua nauhaa. Palmikkonauhaa on aikaisemmin löytynyt hameen etureunasta Karjalan haudoista, esimerkiksi Kaukolan Kekomäen haudasta 6.

Vaippahame voi olla sivusta avoin tai se voi olla kokonaan tai osittain lieriöksi ommeltu. Kahdessa Ristimäen hameessa (haudat 8 ja 15/2015) on ollut sauma keskellä edessä. Onko hame puettu jostain syystä sauma eteen vainajalle vai onko tämä tapa ollut yleisemminkin käytössä? Hame, jossa on sauma edessä, on ollut myös ainakin Perniön Yliskylän haudassa 1 ja Kaarinan Kirkkomäen haudassa 27.

Syksyllä 2016 kaivettiin Ristimäellä hauta, jonka jalkopäässä oli säilynyt esiliinan spiraalikoristeisen helman yhteydessä poikkeuksellisesti muutaakin tekstiiliä. Hame oli neljä senttiä esiliinaa pidempi ja sen helmaan oli ommeltu kapea kuviollinen lautanauha. Vainajan sääret oli luultavasti verhottu säärisitein, mutta yksityiskohdat selviävät tarkemmin vasta laboratoriotutkimuksissa. Löytökokonaisuus vahvistaa kuitenkin sen jo aiemmin tiedossa olleen tosiasian, että muinainen hame on ollut pohjemittainen ja jättänyt säärisiteet kiinnitysnäyöreineen osittain näkyviin.

Kuvassa vasemmalla on raidallista neulakinnasta (1), osittain sen alla on päähineen reunan pronssirenkaita (2) ja ristikkonauhaa (3), joka menee tupen kantolengin sisälle. Kuvan oikeassa alakulmassa näkyy veitsentuppea, jonka etupuolessa on pronssipellin alla ollut tuohilevy. KUVA TURUN MUSEOKESKUS / RIIKKA SAARINEN

Spiraalein kehystetty esiliina

Esiliinaa ovat kehystäneet spiraaliputkijonot ja sen kulmia ovat koristaneet viuhkamaiset spiraalikoristeet, joita on löytynyt Ristimäenkin haudoista, mutta esiliinakankaan jäänteitä ei ole juurikaan säilynyt. Ristiretkiajalla nauhat kiinnitettiin esiliinan kulmiin, toisin kuin aikaisemmin, jolloin esiliina ripustettiin yleensä yhden irrallisen nauhan varaan. Haudasta 8/2015 löytyi vainajan vyötäröltä hyvin säilynyttä kaksiväristä ristikkonauhaa, esiliinan vyöttönauhaa, johon myös leveä veitsentuppi oli ripustettu.

Vaskivaippa

Länsisuomalaisen ristiretkiajan naisen asun katseenvangitsija oli iso, kullanhohtoisin spiraalein koristeltu villaviitta. Viittakankaalle ommeltiin pienistä pronssispiraaleista koottuja tähdyköitä, kankaan hulpiosivuihin kiinnitettiin irralliset spiraali- tai lautanauhat ja päätyhapsut solmeiltiin iskunyoristikoksi, johon pujotettiin pieniä spiraaleja erilaisiksi kuvioiksi.

Ristimäen haudasta 15/2015 löytyi useita kankaalle ommeltuja spiraalikoristeita, jotka todennäköisesti kuuluvat viittaan. Syksyllä 2016 haudasta 20/2016 löytyi katkelma viitan päätyä, jossa iskunauharistikoon vinoneliön muotoon pujotetuista spiraaleista on muodostunut yhtenäinen nauhamainen koriste. Samanlainen viitan pääty on ollut esimerkiksi Maskun Humikkalan haudoissa 16 ja 41 sekä Perniön Yliskylän haudassa 7. Spiraalikoristeinen viitta on ollut levitettynä vainajan ylle myös Ristimäen haudassa 18/2016 päätellen röntgenkuvasta, joka on otettu kyseisestä haudasta nostetusta maapääkusta. Molemmissa tapauksissa viitta on ulottunut vainajan rinnan kohdalle ja kasvot ovat jääneet näkyviin.

Päähine ja neulakintaat

Varsinaissuomalaisen naisen asuun kuului rautakauden lopulla korkeahko päähine, joka tehtiin yhdestä murtotomikkaaksi kudotusta kangaskaitaleesta. Päähineen avoin lakiosa ja kasvoja kehystävä alareuna reunustettiin pronssirenkain ja päähineen sisällä oli tukena todennäköisesti tuohilevy. Tällainen päähine kuuluu Maskun ja Kaarinan muinaispukuun ja samanlaisen päähineen jäänteitä on löytynyt myös Ristimäeltä. Esimerkiksi haudassa 8/2015 päähine oli asetettu vainajan rinnan päälle. Vatsan kohdalta esiliinan päältä löytyi puolestaan raidallisen neulakintaan jäännös. Neulakintaat laitettiin vainajalle hautaan mukaan ikään kuin amulettiksi: ne turvasivat matkaa tuonpuoleiseen.

Ristimäki ja tekstiililöydöt muualla

Ristimäen tekstiililöytöjen vertailuaineistoista itselleni tutuimpia ovat Kaarinan Kirkkomäen 1990-luvun alussa kaivetut haudat, joskin ainakin osa niistä on Ristimäen hautoja jonkin verran vanhempia. Suunnilleen samaan aikaan Ristimäen kanssa ajoittuvia ruumiskalmistoja, joista on runsaasti tekstiililöytöjä, ovat Maskun Humikkala ja Perniön Yliskylä. Ristiretkiajalla pukeutuminen on ollut hautalöytöjen valossa Varsinais-Suomessa yleispiirteiltään – ja joskus myös yksityiskohdiltaan – hyvin yhtenäistä.

Edellä mainittuihin kalmistoihin verrattuna Ristimäen tähän mennessä

tutkituissa haudoissa löytöaineisto vaikuttaa huomattavasti säilyneeltä: pronssispiraalit ja pronssi- sekä hopeasoljet ovat hauraita ja tekstiili usein pitkälle maatunutta. On ollut hämmäntävää huomata, että haudan eri kohdista löytynyt sama kangas voi näyttää aivan erilaiselta – harvalta ja ohuelta tai tiiviiltä ja tukevalta – riippuen sen säilymisasteesta. Rautakautisten, pystyvuissa kudottujen kankaiden hulpioreuna vahvistettiin yleensä kutomalla reuna onteloksi, mutta toistaiseksi nämä ns. putkihulpiot ovat olleet harvinaisia Ristimäen löydöissä.

Mukava yllätys on ollut, että useasta Ristimäen haudasta on löytynyt kasvikuviokangasta, huippuna palanen pellavapaidan hihansuuta. Ristimäen tekstiileissä on muitakin kankaan reunoja ja jälkiä ompeleista – harmillista kyllä, juuri nämä kohdat ovat olleet kovin huonokuntoisia ja vaikeasti tutkittavia. Mutta vielä on toivoa: kaikki vuonna 2016 kaivetut löytöpaakat odottavat laboratiivista kaivausta, ja mikroskoopin alla voi paljastua vaikka mitä mielenkiintoista! Toivomuslistalla olisi tekstiililöytöjä myös miesten haudoista.

Lähdekirjallisuutta

- Appelgren-Kivalo, Hjalmar 1907: Suomalaisia pukuja myöhemmältä rautakaudelta – Finnische Trachten aus der jüngeren Eisenzeit. Helsinki.
- Lehtosalo-Hilander, Pirkko-Liisa 2001: Euran puku ja muut muinaisvaatteet. Vammala.
- Luoma, Helena (toim.) 2003: Sinihameet kultavyöt. Suomalaisia muinaispukuja. Pirkanmaan käsi- ja taideteollisuus ry, Opintotoiminnan keskusliitto ry. Tampere.

Kakskerran tiilenvalmistuksen alku ja loppu?

Turun Kakskerran saaren pohjoisrannalta on syksyllä 2016 löytynyt kaksi hylkytiili-alueetta. Näistä saaren länsiosassa Kollin tilaan kuulunut kohde sopii 1800-luvun loppupuolen tiilitehtaaseen, joka lienee ollut saaren viimeinen. Saaren itäosasta, Kokkilan kylästä löytynyt kohde taas sopii sijainniltaan Kakskerran Tiilisaliksi. Perimätiedon mukaan se olisi ollut Turun dominikaaniluostarin omistuksessa ja siten sen vanhimmat kerrostumat voivat edustaa saaren tiilenvalmistuksen varhaisimpia vaiheita.

TAUSTAA

Kakskerran saari tunnetaan tiilenvalmistuksestaan. Kakskerran talonpojat toimittivat tiiliä viimeistään 1500-luvulta lähtien muun muassa Turun linnan rakennustöihin (NIKULA & NIKULA 1987, PUROLA 1995). Toiminnan alkuvaiheet sekä tarkat valmistuspaikat tunnetaan vielä puutteellisesti. Kenttäuuneja ja kuoppia lukuun ottamatta työstä ei jäänyt suuria jälkiä. Myös saaren tiilihistorian loppupää on jäänyt vielä avoimeksi. PUROLAN (1995) mukaan toiminta alkoi hiipua 1800-luvulla, mutta yksityiskoh- tia ei lähteestä ilmene.

KOLLIN TIILITEHDAS

Kirjalliset tiedot

Kollin tila sijaitsee Kakskerran kirkosta runsas kilometri länteen. Päärakennukset ovat tilan eteläpäässä Kakskerran järven rannalla, josta tila on aiemmin ulottunut nauhamaisesti pohjoiseen merenrantaan. Siellä Kollin maihin on

kuulunut myös Rouvaniemi, joka nykyään on erotettu Kotirannan tilaksi.

Ensimmäinen lehtitieto, joka voi viitata Kollin tilalla tehtyihin tiiliin, on vuodelta 1854. Silloin tarjottiin myyntiin erä tiiliä ”Frouvaniemellä”, Kakskerran kirkon lähellä (ÅU 27.1.1854). Selvemmät tiedot alkavat 1859, jolloin Kollin omistaja etsi kahta tiilenlyöjää ja polttajaa. Hakijoiden tuli ilmoittautua Turussa C. G. Lindbergille tai J. G. Laurénille (ÅU 15.3.1859). Ilmoituksissa käytettiin alussa nimeä Kakskerta tegelbruk, sitten Kolli tegelbruk, suomeksi Kollin tiilitehdas. Toiminta oli teollista mutta perustui käsinlyöntiin (ST 4.3.1880). Tehtaasta myytiin 50.000–75.000 kappaleen tiilieriä (ST 16.5.1862, ÅU 16.8.1885).

Eri mainoksista syntyy kuva, että Kollin omistaja, C.G. Lindberg, oli turkulainen tuontitavaroiden tukkukauppias. Hän myös myi muuritiiliä (ÅU 29.8.1870) ja palkkasi myöhemmin uuden tiilenpolttajan (ÅU 15.4.1871). Lindbergin kuoltua 1874 Kollin tiilitehdas siirtyi tilan mukana laivuri Carl Magnus Johanssonille (ÅU 14.12.1874). Johansson palkkasi heti tiilenpolttajan (ÅU 15.12.1874) ja jatkoi tehtaan toimintaa yli kymmenen vuotta (mm. ST 20.4.1886).

Rajallisissa lehtihauissani ajalta 1887–1930 en havainnut tietoja Kakskerran muusta tiilenpoltoista. Ilmeisesti Kollin mailla toimi siis 1850–1880-luvuilla Kakskerran viimeinen tiilitehdas. Mutta missä se sijaitsi?

Kollin tehtaan paikannus

Syksyllä 2016 tuttuni kertoi, että hänen tontillaan Kakskerrassa lienee ollut tiilenvalmistuspaikka. Hänen puheensa savikuopista ja maassa olevasta tiili-

murskasta herätti kiinnostukseni. Kun vielä ilmeni, että asiaan liittyy paikan-nimiä Kolli ja Rouvaniemi, asiat alkoivat loksahdella yhteen.

Sovimme lokakuun alkuun 2016 käynnin paikalle, joka sijaitsee Varvinttiellä Rouvaniemestä länteen nousevan kumpareen tasanteella, noin 1,5 km Kakskerran kirkolta länteen. Asuinrakennuksilta pohjoiseen, merenrantaan, laskee jyrkähkö rinne, jonka maaperä koostuu valtaosin tiilenkappaleista useiden aarien alalla. Asia vahvistui paikalla mullan raaputuksella. Aineksen joukossa oli pilalle palanutta hylkytiiltä, mikä vahvistaa jätteen syntyneen tiilenpoltoista eikä esimerkiksi purkuta- losta. Myös alemmaa, rantaviivasta, löytyi sulaneita tiilimöykkyjä.

Talosta noin sata metriä kaakkoon on Kotirannan entisen isännän mukaan mahdollisesti ollut tiilenkuivauspaikka. Tällä nykyisin metsittyneellä alueella ei enää näy rakenteita. Talosta noin 100–150 metriä etelään, nykyisten taloteiden risteyksen ympäristössä, on savimaassa metsittyneitä kuoppia, jotka sopivat tiilitehtaan savenottoon. Kuoppia on nykyäänkin noin 50 x 50 metrin alalla, vaikka osa niistä on täytetty.

Otimme pohjoisrinteen hylkytiilistä joitakin näytteitä. Kaikki löydetty palat olivat umpinaisia muuritiiliä, jotka vaikuttivat käsin lyödyiltä. Katkelmista päätellen tiilien leveys oli 13 cm, pak-suus 6–7 cm ja pituus n. 28 cm. Luvut sopivat 1800-luvun lopun normaaleihin mittoihin.

Ilmeisesti myös tiiliuuni on ollut nykyisen Varvintien tuntumassa: raskaan saven ja hylkytiilen kuljetusta hevosilla vältettiin. Paikka on vaivaton myös tuotteiden laivaukseen. Sama Kollin tila olisi tuskin hajauttanut tiilenvalmistus-

ta kahteen paikkaan. Asia sai myöhemmin lisätukea 1800-luvun venäläisestä topografikartasta. Siinä kyseiselle taksanteelle on piirretty suuri rakennus. Suuren kokonsa puolesta rakennus sopii hyvin perimätiedon tiilenkuivaamoksi. Näillä perusteilla oletan Kollin tiilitehtaan nyt löytyneen.

KOKKILAN TIILISALI

Kirjalliset tiedot

Perimätiedon mukaan Kaksikerran talonpojat olisivat oppineet tiilenteon Turun Dominikaaniluostarilta, joka omisti Kaksikerrassa Kulhon ja Tiilisalin maatilat (PUROLA 1995, KUOKKANEN 1981). Tiilisali-nimestä voi olettaa, että tiiliä valmistettiin paikalla jo luostarin aikoihin. 1500-luvulla Kaksikerran talonpojat käyttivät yhteistä tiilisalia (PUROLA 1995), mutta on epäselvää, mihin paikkaan tällä viitattiin.

Paikannimi Tiilisali kytkeytyy varhaiseen tiilenvalmistukseen. Ainakin 1800-luvulta lähtien valmistuspaikoista käytettiin nimiä tiiliruukki (tegelbruk) tai tiilitehdas. Tiilisalien ”sali” tarkoittanee vain yhtenäistä, esimerkiksi ladon tyyppistä, työskentely- tai kuivausrakennusta.

Myös Turun Sotalaisissa toimi n. 1500–1700-luvuilla Tiilisali, jonka nimi säilyi myöhemmin kaupunginosan nimenä (KUOKKANEN 1981). Tiilisaliniminen paikka, jossa tiiliä tehtiin 1600-luvulla, on myös Eurajoella, Vuojoen kartanon mailla. (HEINO YM. 1987).

Arkistolaitoksen digitoiduissa kartoissa 1600-luvun lopulta lähtien Kaksikerran pohjoisrannan itäosassa on sijainnut Tegelsal-niminen tila, joka ulottui järven itäpäästä koilliseen, meren rantaan. Likimäärin samasta alueesta on myöhemmin käytetty nimeä Kokkila. Tuo alue oli siis nimistöllisesti sopivin dominikaanien maatilaksi, mutta tarkempaa tiilentekopaiikkaa ei ollut tiedossa.

Tiilisalin paikannus

Eräs ystäväni mainitsi, että hänen tyttärensä perhe on hankkinut asunnon Kaksikerrasta ja ilmeni, että perhe asui juuri samalla Kokkilan tilalla, josta aiemmin käytettiin nimeä Tiilisali! Sinne

järjestyi vierailu lokakuun puolivälissä. Ennen maastoon menoa koetin vanhojen karttamerkkien ohella pohtia, miten vaivattomia tekopaikan vaihtoehtoiset sijainnit olisivat saven, hiekan ja veden saantiin sekä tiilien lastaukseen. Lupavimmalta kompromissilta tuntui tilan pohjoinen merenranta. Tätä tuki havainto, että vanhimmissa kartoissa Kokkilan asutus painottui meren rantaan.

Kokkilan puinen päärakennus on meren ja järven puolivälissä. Käynnillämme maasto oli siellä karua eikä maaleikkauksissa näkynyt tiilimurskaa. Suunnistimme kohti pohjoisrantaa. Siellä Tiisalan tie haarautuu nykyisin viuhkamaisesti rannan taloihin. Aloitimme tienvarsien katselun itäisimpien mökkien luota. Kun mitään lupaavaa ei maastossa näkynyt, päädyimme talolle, jonka omistajat ottivat meidät ystävällisesti vastaan. He kertoivat tiilimurskaa olevan runsaasti juuri heidän tonttinsa rantatöyräässä! Runsain hylkytiilialue on n. 50 x 50 m suuruinen ja sijaitsee rantaan laskevassa rinteessä heidän talostaan välittömästi koilliseen. Talon huvimaja on hylkytiilikumpareella (kuva). Alueen tulkintaa mutkistavat paikoin myöhemmät rakennukset ja kaivutyöt. Ennen tilalla on viljelty maata ja tehty myös kumpareeseen kellari.

Hylkytiiltä tuli tässäkin runsaasti esiin jo sammalta raaputtamalla. Mukana oli viallisesti palaneita tiiliä, jotka viittaavat polttoon tällä paikalla. Tiilenkappaleita oli myös alempana vesirajassa ja veden alla. Otimme näytteeksi pari tiilenkatkelmaa. Ne olivat umpinaisista muuritiilistä, jotka vaikuttivat käsinlyödyiltä. Mitat olivat suurempia kuin Varvintiellä: Leveydet 13–15 cm, paksuudet 8–8.5 cm ja pituus n. 30–31 cm. Koot viittaavat 1800-luvun alkuun tai sitä varhaisempaan teko aikaan.

Havaintojen pohjalta pidän todennäköisenä, että nyt saatu ”osuma” edustaa Kaksikerran tiilenvalmistuksen alkuvaiheita, Dominikaaniluostarin keskiaikaisen Tiilisalin toimintaa tai samalla paikalla myöhemmin vuosittain jatkunutta valmistusta.

POHDINTAA

Kaisa Lehtonen, Kaarin Kurri ja Sanna Kupila kävivät kohteilla kanssani, ja ne on nyttemmin merkitty Museoviraston

rekisteriin kulttuuriperintökohteina. Yksityispihojen vuoksi mahdollisista käynneistä on syytä sopia etukäteen.

Tässä on saatu vasta ensi kosketuksen aarin hylkytiilikenttiin. Virheiden mahdollisuuksiakin päätelmissä on, esimerkiksi maan myöhempi siirtely pengerryksissä. Näistä kahdesta paikasta Tiilisali vaikuttaa kiinnostavammalta. Lisätietoa olisi saatavissa koeojien avulla. Jos todettaisiin valmistusjaksoja tai erikoistiilien kappaleita eri vuosisajoilta, näitä voitaisiin ehkä kytkeä Turun keskustan rakennuslöytöihin.

Kaksikertaseura on jo aiemmin alkanut koota perinnetietoa saaren tiilenvalmistuksesta. Kokonaiskuva varmaankin jatkossa selkiytyy.

Tarinan yksi opetus on, että pitemmän taustatyön pohjalta myös keskustelulla tuttuja ja vastaan tulijoiden kanssa on oma roolinsa muinais löytöjen tekemisessä.

KIITOKSET

Kiitän työhön ystävällisesti myötävaikuttaneita henkilöitä, etenkin Tapani Vinkalaa, Jaakko Katajistoja, Olli Vertaa, Soila ja Olavi Rakkolaista, Kati Vainiota Vuojoella sekä Turun museokeskuksen henkilökuntaa.

LÄHTEITÄ

- Heino U., Luoto J., Salo U. 1987: Eurajoen historia I. Eurajoen kunta.
Issakainen J. 2016: Kärämäen tiilitehtaan vaiheita. Teoksessa Paven P.: Muuttuva kotikyläni Kärämäki. Turbator: s. 98–107.
Kuokkanen R. 1981: Suomen tiiliteollisuuden historia I: Tiilen lyönti ja käyttö ristiretkialta 1850-luvulle. Suomen tiiliteollisuusliitto.
Nikula O., Nikula S. 1987: Turun kaupungin historia 1521–1600.
Puro M. 1995: Tiiliä, jauhoja ja kaupankäyntiä. Teoksessa Lappalainen J.T. (toim.): Kaksikerta 2. Saaret, ihmiset, vaiheet, Turun Maakuntamuseo: s. 203–216.

Sanomalehtien lyhenteet:

Åbo Underrättelser = ÅU, Sanomia Turusta = ST.

- Kollin tiilitehdasta koskevia digitoituja kartoja (www.arkisto.fi):
- Venäläiset topografikartat VIII 16, Turun ja Porin läänit, Piikkiön ja Maskun kihlakunta (v. 1870–1907).
- Senaatin kartasto VIII 16 (v. 1870–1919).

Kokkilan Tiilisalia koskevia digitoituja kartoja (www.arkisto.fi):

- Tiluskartta ja selitys, Kaksikerta A23:8/1-2 lisä, Kokkila (=Tegelsal), Monnoinen (v. 1696).
- Pitäjänkartasto 1043 08+09+11, la (ajottamaton).

Kansainvälinen arkeologian päivä ja Pokemon Go

OONA JALONEN & LAURI JÄRVENPÄÄ

Tänä kesänä Muuritutkimus ky vietti perinteiseen tapaan kansainvälistä arkeologian päivää (*Day of Archaeology*) järjestämällä kesän pääkaivauksilleen ”avoimien kuoppien” päivän. Yleisö pääsi tutustumaan kaivauksiin ohjatuilla kierroksilla. Päivä sattui osumaan vielä Rauman pitsiviikkoonkin, mikä sopi hyvin Rauman Vanhan kaupungin reunalla sijainneille kaivauksille.

Rauman Pyhän Kolminaisuuden kirkon, Vanhankirkonkadun ja Itäkadun väliin jäävä kolmion muotoinen alue oli viimeisiä Vanhan Rauman ennen kaivamattomia alueita omakotitalojen pihoja lukuun ottamatta. Vanhan Rauman keskiajasta ei ole juurikaan löytynyt jäännöksiä, joten alueella toivottiin päästävän lopuksi keskiaikaan.

Yleisölle avoimena päivänä alue oli kaivettu 1700–1800-luvun tasalle, ja esillä yleisölle oli muun muassa kaivo, rakennuksen perusta ja tien pohjaa. Kaivausalueen kohteista kerrottiin tarkemmin opastetuilla kierroksilla. Kier-

roksen päätteeksi seulontapisteellä esiteltiin alueelta tulleita löytöjä ja avattiin niiden historiaa yleisölle.

Kesällä Suomeen rantautuneen Pokemon Go:n pelaajia oli nähty kesän mittaan viereisen Pyhän Kolminaisuuden kirkon ja Tekkalan puistossa sijaitsevan Emil Cedercreutzin pronssisen Sirkushevosen juurella (PokeStopeilla) keräämässä pokemoneja. Pelistä kehittyi hyvin nopeasti sen julkaisun jälkeen mediavillitys ja eri ikäisiä pelaajia näkyi kaivauskuopan ulkopuolella läpi päivän. Yleisöpäivää ajatellen pohdittiin, josko tämän avulla saisi houkuteltua vierailijoita läheisille PokeStopeille kerääntyneistä pelaajista.

Yleisöpäivän aamuna Muuritutkimus sponsoroi läheisille PokeStopeille ”luret”, eli pokemonien houkuttimet, jotka näkyvät pelaajien puhelimissa ja houkuttelevat pelaajia paikalle. Paikoille asetettiin uudet houkuttimet 30 minuutin välein vanhojen tilalle. Houkuttimien juurille asetettiin kyltit, joissa

kerrottiin läheisestä kaivauksesta ja sen käynnissä olevasta yleisöpäivästä sekä toivotettiin tervetulleeksi vierailemaan paikalle pokemonjahdin jälkeen.

Avoimien kuoppien päivänä kaivauksiin tutustui noin sata ihmistä, joista suuri osa oli oman kaupunkinsa historiasta kiinnostuneita asukkaita. Päivän aikana laitettut Pokemon Go-houkuttimet vetivät puoleensa yleisöä, mutta on vaikea arvioida, kuinka monta heistä tutustui ohjattuihin kierroksiin jälkeenpäin.

Tulevaisuuden käyttömahdollisuudet Pokemon Go:lla eivät luultavasti ole enää sesongin jälkeen yhtä hyvät kuin viime kesän helteillä. Uskomme kesän kokeilun kuitenkin osoittaneen, että ihmisiä kiinnostaa lisätty todellisuus peleissä ja sovelluksissa. Olisi kiinnostavaa nähdä miten kaivauksilla ja museoissa käytettäisiin lisätyn todellisuuden antamia mahdollisuuksia opetuksessa ja ihmisten uteliaisuuden herättämisessä historiaa kohtaan.

DAY OF ARCHAEOLOGY – ARKEOLOGIAN PÄIVÄ

Day of Archaeology on kansainvälinen tapahtuma, joka tuo arkeologian lähelle yleisöä ja kertoo arkeologiasta tieteenä. Päivä järjestetään vuosittain kansainvälisenä yhteisprojektina. Ideana on, että arkeologit eri puolilla maailmaa raportoivat yhdestä työpäivästään ja julkaisevat kertomuksensa, kuvansa tai videonsa yhteisessä blogissa. Monin paikoin organisoidaan myös yleisölle avoimia tapahtumia, joissa voi seurata arkeologien työtä.

LISÄTIETOA:

<http://www.dayofarchaeology.com>

RAUMAN KAIVAUSTEN POSTAUS:

<http://www.dayofarchaeology.com/day-of-archaeology-in-rauma-finland/>

KUVA HELI LEHTO

Kulkutaudit keskiajan Suomessa

ILARI AALTO

Monella on keskiajasta ikävä kuva. Keskiajan populaarikuvastoon kuuluvat kiinteästi kulkutautiepidemioiden aiheuttama kuolema ja kärsimys. Ruton saastuttamien talojen oviin maalattiin mustia ristejä, ja ruumiidenkerääjät kiersivät pitkin tyhjeneviä kaupunkeja keräämässä vainajat kärryihinsä, kuten Monty Pythonin kuningas Arthurista kertovassa klassikkoelokuvassa Hullu maailma. Spitaaliset laahustivat kaduilla sormet putoillen, ja ihminen oli onnekas, jos eli yli kolmekymppiseksi.

Mutta oliko todellisuus ihan näin kamalaa? Erilaiset kulkutautiepidemiat olivat tietenkin todellisuutta, mutta eivät halki keskiajan. Sydänkeskiajalta, noin vuosilta 1000–1300, Euroopasta ei tiedetä yhtäkään epidemiaa. Vuonna 1347 puhjennut musta surma pyyhki halki maanosan tappaen kolmasosan väestöstä, mutta se oli poikkeus, ei mikään vuosittainen tapahtuma. Siitä eteenpäin muutaman vuoden välein toistuvat kulkutaudit olivat kuitenkin ihmisten seurana. Mitä tulee ihmisten eliniänodotteeseen, niin esiteollisen ajan korkean lapsikuolleisuuden seurauksena iso osa väestöstä tosiaan menehtyi jo ensimmäisinä elinvuosinaan. Jos lapsuudesta kuitenkin selvisi hengissä, saattoi olettaa elävänsä 50–60-vuotiaaksi. Mutta miten kulkutaudit

sitten näkyivät ihmisten arkielämässä pohjolan perukoilla? Entä miten niitä voidaan arkeologisesti tutkia?

Keskiajan kulkutaudit ovat kiinnostava tutkimuskohde sekä historian-tutkimukselle ja arkeologialle että mikrobiologialle, jossa tutkitaan muun muassa tauteja levittäviä bakteereita ja viruksia. Pohjoismaissa historiallisten epidemioiden tutkimukselle asettaa kuitenkin haasteita aineiston puuttuminen. Epidemioista on säilynyt keskiajalta vain satunnaisia mainintoja, eikä aina ole helppoa tulkita, mistä taudista on itse asiassa kysymys. Keskiajalla lääketieteellinen sanasto oli vielä vakiintumaton, ja sairaudet ymmärrettiin eri tavalla kuin nykyään. Arkeologisesti ongelmana on etenkin Suomen alueella ihmisjäännösten huono säilyneisyys ja se, että vain harvoja keskiaikaisia hautausmaita on laajamittaisesti tutkittu.

Iskikö paiserutto Suomeen?

Rutto oli keskiajan pelätyimpiä tauteja, ja syystä. Euroopan historiassa on kaksi tunnettua suurta ruttoepidemiaa; myöhäisantiikin aikaan 500-luvulta 700-luvulle riehunut Justinianuksen rutto ja 1300-luvulla riehunut musta surma. 1300-luvun puolivälistä keskiajan loppuun asti säännölliset ruttoepidemiat vaivasivat Eurooppaa. Mustarotassa

viihtyvän kirpun välityksellä levinnyt, *Yersinia pestis* -bakteerin aiheuttama sairaus oli erityisen kammottu siksi, ettei se valikoitunut uhrejaan. Tauti saattoi jopa vuorokaudessa tappaa tervettä aikuisväestöä kaikista yhteiskuntaluokista. Paiseruton tuntomerkkejä olivat nivusten, kainaloiden ja kaulan imusolmukkeisiin syntyvät tummat paiset. Kuolema seurasi usein 2–4 päivän kuluessa, mutta paiserutosta oli mahdollista selvitä hengissä. Sen sijaan ruton ärhäkämmät muodot, keuhkorutto ja septinen rutto, tarttuivat nopeasti ja tappoivat kantajansa varmasti.

Ei tiedetä varmaksi, iskikö 1300-luvun musta surma Suomen alueelle. Pohjoismaihin tauti rantautui varmasti. Ruton uskotaan puhjenneen Pohjois-Jyllannissa vuonna 1348 ja Norjan Bergenissä vuonna 1349. Ruotsin kuningas Maunu Eerikinpoika mainitsee samana vuonna lähettämässään kirjeessä niin monen ihmisen kuolleen Norjassa ja Hallannissa, ettei vainajia pystytty hautaamaan. Vuonna 1350 rutto levisi

▲ Vuonna 1347 puhjennut paiseruttoepidemia inspiroi eurooppalaisia taiteilijoita. Kuolemantanssi-aihe syntyi kuvaamaan elämän katovaisuutta ja kuoleman äkillisyyttä. Kuva on vuodelta 1493. KUVA WIKIMEDIA COMMONS

Ruotsiin, missä esimerkiksi Upplannissa vain kuudenneksen asukkaista kerrotaan jääneen henkiin, ja Skaran hiippakunnan 500 papista henkiin jäi vain 34.

Tätä taustaa vasten tuntuu omituiselta, jos Suomi eli Ruotsin Itämaa olisi todella onnistunut välttämään epidemian. Ruttoa ei mainita Suomessa kuitenkaan yhdessäkään 1400-lukua vanhemmassa asiakirjassa. Toisaalta kirjallisten lähteiden vaitonaisuus ei vielä todista epidemiaa vastaan. 1300-luvulta Suomessa on säilynyt noin 900 asiakirjalähdettä, ja on hyvin mahdollista, että rutosta kertovat lähteet eivät vain ole säilyneet. Nykyään tutkimus kuitenkin lähtee siitä, ettei rutto iskenyt Suomen alueelle ainakaan kovin voimakkaasti. Mikään ei nimittäin osoita Suomen alueella tapahtuneen samanlaista lamaantumista kuin vaikkapa Sveanmaalla. Liisa Sepäsen mukaan 1300-luvun jälkipuoli oli Turussa voimakasta kaupunkirakentamisen aikaa, kun taas ruton kurittamilla alueilla rakennustoiminta oli vähäisempää. Vuonna 1351 Ruotsi järjesti myös Suomen kautta Novgorodia vastaan suunnatun ristiretken, jota tuskin oltaisiin voitu järjestää ruton riehussa. Suomen alueen välttyminen rutolta voi tuntua oudolta, mutta se ei ole mahdotonta. Keskeisemmälläkin paikoilla sijainneet suuret asutuskeskukset kuten Milano saattoivat välttyä rutolta, ja Islantiin rutto iski vasta 1400-luvun alussa.

Mustan surman jälkeen rutto muuttui Euroopassa endeemiseksi eli levisi säännöllisin väliajoin uutena epide-

miana. Viimeistään 1400-luvulla nykyisen Suomenkin alue sai kirjallisten lähteiden perusteella rutosta osansa. Varhaisin maininta on vuodelta 1439 olevassa kirjeessä, jossa mainitaan tuomiokirkolle maatilan lahjoittaneen Olof Olofssonin kuolleen ”samaan aikaan” olleeseen ruttoon. Asiakirja on kirjoitettu Olofin kuoleman jälkeen, eikä siinä täsmennetä milloin epidemia oli liikkeellä. Sen on kuitenkin täytynyt tapahtua vuoden 1412 jälkeen, koska Olof oli asioinut sinä vuonna Turun piispaksi nimitetyn Maunu Tavastin kanssa.

Toinen maininta rutosta Suomessa on vuodelta 1465 paavin penitentiariaatin arkiston asiakirjassa. Turun hiippakunnan dominikaaniveli Henricus Bella oli joko Turussa tai Viipurissa kurittanut huonosti tehtävänsä hoitanutta urkujen palkeidenpolkijaa, joka oli kolme päivää myöhemmin kuollut kainaloonsa ilmestyneeseen paiseeseen. Asiakirjassa todetaan ruton riehuneen alueella siihen aikaan. Muiden tietojen mukaan ruttoa olikin tähän aikaan Ruotsissa, Liivinmaalla ja Venäjällä. Seuraavan kerran rutto mainitaan Suomessa vuonna 1495 Naantalissa, jossa oli sinä vuonna ”hyvin vaikea rutto, niin että noin viisikymmentä ihmistä kuoli kaupunkilaisten taloissa” (suom. Mika Kallioinen). 1500-luvun taite olikin vaikeaa aikaa. Vuonna 1504 uusi rutto levisi Itämerellä, ja asukkaiden mainitaan paenneen Turusta. 1508 talonpojat kieltäytyivät tulemasturkuun ruton vuoksi, ja saman vuoden alussa rutto tappoi Naantalin luostaris- ta 35 sisarta ja veljeä. 1500-luvun mitaan ruttoepidemioita puhkesi ainakin vuosina 1517, 1530, 1537, 1566, 1571, 1580 ja 1588. Tietoja on Turun lisäksi Viipurista ja Raumalta. 1600-luvultakin tiedetään rankkoja ruttoepidemioita, mutta viimeisen kerran rutto riehui suuren Pohjan sodan aikana vuosina 1710–1711. Lääketieteessä ei ole pystytty antamaan tyhjentävää selitystä sille, miksi rutto katosi Euroopasta.

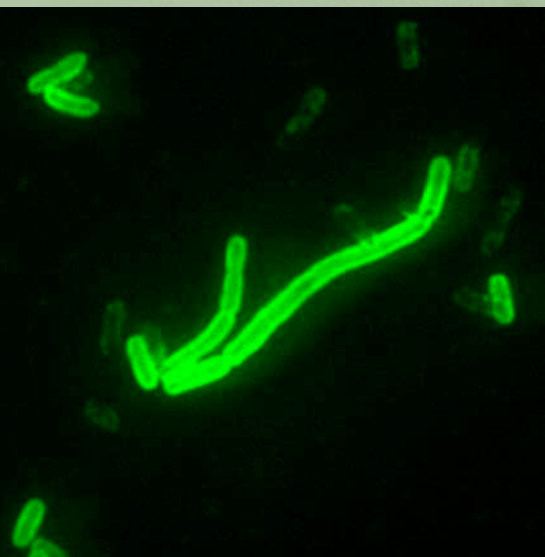
Muinais-DNA:n tutkimusmenetelmät ovat harpanneet huomasti eteenpäin, ja ruttobakteerin tunnistaminen

ihmisjäänteistä on nykyään tehokkaampaa ja helpompaa kuin milloinkaan aiemmin. Ruttoa on pintapuolisesti mahdoton nähdä ihmisluista, koska nopeasti tappava tauti ei ehdi tehdä muutoksia luustoon. Esimerkiksi Britanniassa on paikallistettu viime vuosina useita keskiaikaisia ruttotautismaita. Yksi kiinnostava havainto on, että rutto ei ollut vain keskiajan vit-saus. Ruttobakteeri *Yersinia pestis* on löydetty jo noin 4 800 vuotta vanhoilta nuoremman kivikauden vainajilta. Tutkimuksen mukaan ruttobakteerin kantamuoto ei ollut tappava eikä vielä voinut levitä kirppujen avulla. Muutos tappavia keuhko- ja septistä ruttoa aiheuttaviksi muunnoksiksi on tapahtunut pronssikaudella, ja rautakaudelle mennessä bakteeri oli kehittänyt muotoon, joka pystyi käyttämään kirppua isäntänään.

Pelätty lepra

Keskiajan pelätyimpiä sairauksia oli *Mycobacterium leprae* -bakteerin aiheuttama ihotauti lepra eli spitaali. Spitaali-nimitys on peräisin lepran hoitolaitoksista eli hospitaaleista, joita Ruotsin valtakunnassa ja Suomessakin toimi keskiajalta alkaen. Leprasta teki erityisen kammatun siitä seurannut leimautuminen ja yhteiskunnasta erottaminen. Keskiajan hospitaalit eivät olleet hoitolaitoksia sanan nykyisessä merkityksessä, koska sairautta ei kyetty parantamaan. Hospitaalien tehtävä olikin ennen kaikkea eristää leprasairaat muusta yhteiskunnasta, koska tautia pidettiin erittäin tarttuvana.

Lepraa esiintyy kolmena muotona: kuivana (tuperkuloidina) leprana, märkänä (lepromaattisena) leprana ja näiden sekamuotona. Kuiva lepra on vähemmän raju – se aiheuttaa ihoon vaaleita laikkuja. Märkä lepra puolestaan aiheuttaa voimakkaampia muutoksia ihossa, kuten kyhmyjä ja ohentumia. Märkä lepra voi aiheuttaa nenän tukkeutumisen. Lepra aiheuttaa myös pahanhajuisen hengityksen ja vahingoittaa silmiä. Se voi johtaa sokeuteen ja kasvojen sekä raajojen halvaantumiseen. Toisin kuin yleisesti uskotaan, lepra ei aiheuta sormien irtoamista, mutta heikentyneen immuunipuolustuksen takia muut sairaudet voivat aiheuttaa

Ruton aiheuttaa *Yersinia pestis* -niminen bakteeri. KUVA CENTERS FOR DISEASE CONTROL AND PREVENTION / LARRY STAUFFE

13-vuotias vaikeaan lepraan sairastunut poika. Lepran tyypillisiä oireita olivat epämuodostumat kasvoissa ja silmävauriot. KUVA WIKIMEDIA COMMONS / WELLCOME IMAGES

Kirkko oli keskeinen osa sekä keskiajan että uuden ajan hospitaaleja. Kuvassa on Seilin hospitaalin kirkko 1700-luvun alkupuolelta. KUVA JOHAN FREDRIKSSON / WIKIMEDIA COMMONS

sormien ja varpaiden surkastumisen ja epämuodostumisen. Sairautena lepra leviää erittäin hitaasti, ja tartunnan saanut uhri saattoi kantaa tautia vuosikymmeniä – lepra ei merkittävästi lyhennä sairastuneen elinaikaa.

Ei ole tiedossa, milloin lepra levisi Eurooppaan tai Pohjoismaihin. Tautia esiintyi lähteiden perusteella Välimerellä jo ajanlaskun alussa, ja sairaus mainitaan Raamatussa. Ennen leprabakteerin löytymistä 1870-luvulla sairaus on ollut helppo sekoittaa muihin ihotauteihin, eikä aina ole selvää, mistä sairaudesta varhaiset lähteet kertovat. Ilmeisesti tauti on yleistynyt Euroopassa viimeistään sydänkeskiajalla vuoden 1000 tienoilla, ja Pohjolaan se on saattanut leviätä viikinkiretkien myötä. Enimmillään hospitaaleja oli Euroopassa 1300-luvulla yli 20 000, mikä kertoo ehkä enemmän tautia kohtaan tunnetusta kammosta kuin taudin todellisesta levinneisyydestä. Usein luostarisääntöjä noudattaneiden hospitaalien perustaminen liittyi myös haluun tehdä hyviä tekoja ja osoittaa kristillistä laupeutta Jumalan rankaisemia leprasairaita kohtaan.

Varhaisin Suomesta tunnettu lepra-hospitaali on Turun Pyhän Yrjänän hospitaali, joka mainitaan vuonna 1355. Seuraavalla vuosisadalla Viipurissa

toimi Pyhän Maria Magdalenan hospitaali. Ensimmäinen suora maininta leprasta Suomen alueella puolestaan on Uppsalan arkkipiispa Nilsin, valtionhoitaja Karl Knutssonin ja Upplannin laamanni Bengtin kirje vuodelta 1440. Asiakirjassa määrätään jokainen Itämaan eli keskiajan Suomen talous maksamaan vuosittain neljä penninkiä lepraan sairastuneiden ylläpidosta. Valtakunnan johto oli selvästi huolissaan sairaudesta. Kirjeessä todetaan, että Turun hiippakunnassa on monia ”epäpuhtaan taudin” saastuttamia, jotka kulkevat vapaana kansan keskuudessa, koska heillä ei ole hoitopaikkaa, jossa he olisivat voineet asua yhdessä eristettynä muusta kansasta. 1600-luvulla Suomeen perustettiin Seilin ja Kruunupyyn hospitaalit, jotka olivat varsinaisia leprasairaiden eristyslaitoksia.

Hyvin pitkäaikaisena sairautena lepra aiheuttaa kantajansa luustoon selvästi havaittavia muutoksia, jotka on mahdollista tunnistaa arkeologisilla kaivauksilla. Esimerkiksi Tanskassa tutkittiin 1950-luvulla Næstvedissä noin vuosina 1250–1550 toimineen Pyhän Yrjänän hospitaalin aluetta, josta löydettiin hospitaalikirkon lisäksi 202 vainajaa, joista 155 todettiin selviä merkkejä leprasta. Erityisesti taudin ai-

heuttamat muutokset näkyivät käsissä ja jaloissa, joiden luut olivat epämuodostuneet ja luutuneet yhteen. Monissa pääkalloissa nenäluu ja yläleuan keskiosa olivat taudin vaikutuksesta surkastuneet. Næstvedin kaivaukset olivat merkittävät, koska niiden avulla opittiin tunnistamaan lepran vaikutuksia ihmisluihin. Suomesta ei ole tähän mennessä tunnistettu ihmisjäänteistä ainuttakaan varmaa spitaalitapausta, mikä saattaa johtua huonoista kaivausmenetelmistä tai yksinkertaisesti siitä, ettei leprasairaiden hautausmaita ole arkeologisesti tutkittu.

Tuberkuloosi ja influenssa

Tuberkuloosia ei ole pidetty yhtä pelottavana kuin rajuiksi epidemioiksi puhjenneita tauteja, eikä sen tarttuvuudesta ollut varmuutta ennen 1880-lukua, jolloin tuberkuloosibakteeri löytyi. Tuberkuloosi on kuitenkin ollut ihmisten seuralaisena kauan. Leprabakteerin sukuisen *Mycobacterium tuberculosis* -bakteerin aiheuttamaa sairautta on esiintynyt ihmisillä ainakin neoliittisesta kivikaudesta lähtien. Tauti saatiin useimmiten pisaratartuntana tai saastuneesta lehmänmaidosta. Tämän tartuntatavan takia pienillä lapsilla oli kes-

Ennen rokotuksia influenssaan ei ollut kunnollista vastakeinoja. 1800-luvun maalauksessa perhe yrittää torjua tautia iskemällä suonta. KUVA WIKIMEDIA COMMONS / WELLCOME IMAGES

kiajalla suurempi vaara saada tartunta, koska aikuiset eivät nauttineet raakaa maitoa. Tuberkuloosi saattaa itää vuosia ennen puhkeamistaan, ja vain noin 10 % tartunnan saaneista sairastuu.

Koska tuberkuloosin oireet eivät välttämättä poikenneet tavallisesta vilustumisesta, keskiajalta on säilynyt varsin vähän tautiin sopivia asiakirjainmintoja. Suomesta tällaisia ei tunnetta yhtään, mutta Ruotsissa Vadstenan luostarissa kaksi luostarin asukkaa kuoli keuhkotautiin 1400-luvun alussa. Paras tapa tutkia keskiajan tuberkuloosia onkin ihmisjäänteiden kautta. Tuberkuloosin erottaa parhaiten selkärangasta, johon selkärankatuberkuloosi aiheuttaa selkänikamien yhteenkasvua. Tätä kautta tuberkuloosia on ollut mahdollista tunnistaa esimerkiksi Tukholman keskiaikaisen Helgeandsholmin pyhänhengentalon hautausmaalta. Pyhänhengentalot olivat keskiajalla köyhien, vanhusten ja vaivaisten hoitolaitoksia. Suomen alueellakin on Turussa ollut pyhänhengentalo viimeistään vuonna 1396. Sen alueella niin kutsutulla Julinin tontilla tehtiin laajoja arkeologisia kaivauksia 1980-luvulla, ja joillakin vainajista on selviä merkkejä selkärankatuberkuloosista.

Edelleen ihmiskunnan vitsauksena oleva influenssa on ilmeisesti ollut sitä jo tuhansia vuosia. Infektion uskotaan siirtyneen ihmiseen maatalouden alkamisen myötä kesytetyiltä eläimiltä. Suomesta ei ole mitään tietoja keskiajan influenssaepidemioista, mutta ainakin 1100-luvun lopulla Italiassa, Saksassa ja Englannissa raivonnut kuume-epidemia saattoi olla influenssaa. Viimeistään 1400-luvulla influenssaa esiintyi laajoina epidemioina Alppien pohjoispuolisessa Euroopassa. Vuonna 1580 influenssa paisui Euroopassa pandemiaksi, joka levisi myös Pohjoismaihin, ehkä Suomeenkin. Mika Kallioisen arvelun mukaan Pohjolan alhainen asutustiheys ei kuitenkaan antanut taudille samantaisia leviämismahdollisuuksia kuin etelämpänä. Lyhyenä tartuntatautina influenssa ei jätä luustoon mitään merkkejä, joten sitä ei ole mahdollista arkeologisesti jäljittää.

Oliko keskiajalla isorokkoa tai kuppaa?

1700-luvulla varsinaiseksi kansantautiksi levinneen isorokon merkityksestä keskiajalla on kiistelty pitkään. Mikään

1400-luvun lopun puupiiroksessa lääkärit tarkastelevat syfilikseen sairastuneiden virtsaa ja rakkuloita. Puupiiroksen tekoaikaan kuppa oli täysin uusi sairaus Euroopassa.

KUVA WIKIMEDIA COMMONS

ei ole puhunut sen puolesta, että tauti olisi ollut kovin yleinen. Lopullinen vastaus näyttäisi kuitenkin juuri selvinneen suomalaisistakin tutkijoista koostuvan kansainvälisen tutkijaryhmän ansiosta. Ryhmä sai eristettyä isorokkoa aiheuttavaa Variola-virusta 1600-luvun puolivälissä kuolleen lapsen muumion kudoksista. Lapsi oli haudattu Vilnassa sijaitsevan kirkon kryptaan. Tutkimusryhmä sai näytteistä koottua kokonaisen viruksen, joka on vanhin ihmisjäänteistä eristetty virus. Kun löytöä verrattiin tietopankeissa oleviin isorokkokantoihin, selvisi, että niiden yhteinen kantamuoto on kehittynyt noin vuonna 1580. Se selittää, miksei aiemmilta aikakausilta ole selviä kuvauksia isorokosta – koko tautia ei aiemmin ollut olemassa. Tukholmassa on tosin jo 1480-mainittu *pockkläkare*, jonka on tulkittu olleen isorokkoon erikoistunut lääkäri. Kyseessä on uuden tutkimuksen valossa täytynyt olla jonkin muu sairaus, ehkä tuhkarokko, johon esimerkiksi Kustaa Vaasan poika Erik sairastui 16-vuotiaana 1549. Tuhkarokon yleisyydestä keskiajan Ruotsissa ei ole mitään tietoa, mutta viimeistään 1700-luvulla se oli yleinen ja etenkin lapsille hengenvaarallinen kulkutauti.

Kuppa eli syfilis on toinen sairaus, jonka alkuperästä on pitkään taitettu peistä. Sen on ajateltu levinneen Eurooppaan löytöretkien seurauksena ja tulleen Uudesta maailmasta jo Kolumbuksen miehistön mukana näiden palatessa vuonna 1493. Osa miehistön jäsenistä osallistui Milanon piiritykseen vuonna 1495, missä tauti tarttui paikallisten prostituoitujen välityksellä kaupunkia piirittäneeseen Ranskan armeijaan. Suomeen kuppa levisi varsin pian – ensimmäinen maininta kupasta on vuodelta 1508, eikä siihen sairastunut ollut sen vähempiarvoinen kuin Hämeen linnan herra Åke Jöransson Tott. On arveltu, että Tott olisi lahjoittanut Hattulan Pyhän Ristin kirkon upeat maalaukset parantuakseen taudistaan. Enemmän tietoja kupasta Suomessa on vasta 1600-luvulta, jolloin se puhkesi epidemiaksi esimerkiksi Viipurissa.

Vaikka tunnetut kuppatapaukset ajoittuvat aivan keskiajan loppuun ja siitä eteenpäin, on esitetty, että tautia olisikin esiintynyt Euroopassa jo 1200-luvulla mongolien valloitusotien seurauksena. Vuonna 2011 tutkijaryhmä kävi kuitenkin läpi kaikki tunnetut tapaukset, joissa syfilistä oltiin tunnistettu Euroopassa ennen löytöretkiä eläneissä vainajissa. Lopputulos oli, että merkit olivat muiden sairauksien aiheuttamia, tai vainajat oltiin ajoitettu väärin. Merkittäväksi syyksi väärälle ajoitukselle paljastui vainajien ruokavalio: paljon merellistä ruokaa nauttineiden henkilöiden luurangot ajoittuivat radiohiiliajoituksessa jopa satoja vuosia liian vanhoiksi. Syynä on niin sanottu merellinen reservivaikutus. Merissä ja myös sisävesissä oleva hiilen C14-isotooppi on vanhempaa perua kuin maalla elävien organismeissa oleva radiohiili, ja ruokavalion kautta se voi vaikuttaa radiohiiliajoitusten tuloksiin. Tutkimuksen perusteella näyttää hyvin todennäköiseltä, että kupan alkuperä on todella Uudessa maailmassa.

Kuppa eroaa esimerkiksi rutosta, isorokosta ja muista nopeasti tappavista tartuntataudeista siinä, että pitkälle edenneenä se jättää selkeitä merkkejä luustoon. Kuppa on siis helppo tunnistaa vainajien luista. Kuppa jättää jälkensä erityisesti sääriluihin ja pääkalloon 5–10 vuoden itämisajan jälkeen.

Syfiliksen aiheuttamat muutokset ovat lähinnä luuhun syntyneitä koloja ja muutoksia hampaissa. Yllä mainitun Tukholman Helgeandsholmenin kaivauksissa löytyi useilta vainajilta merkkejä kuppataudista. Kuppaa sairastaneet vainajat ovat ilmeisesti viimeisiä 1500-luvulla keskiaikaiselle kirkko- maalle haudattuja yksilöitä. Myös edellä mainitulta Turun Pyhän Hengen talon hautausmaan vainajilta on löytynyt merkkejä syfiliksestä.

Samanaikaisesti kupan kanssa Euroopassa levisi toinen sairaus, joka liittyi erityisesti palkkasoturiarmeijoiden liikkumiseen. Polttotaudiksi nimetty sairaus eli pilkkukuume esiintyi tiettävästi ensimmäistä kertaa espanjalaisten piirittäessä maurien hallitsemia Granadaa vuosina 1489–1490. Suomen alueelle tauti ehti viimeistään vuonna 1555, kun piirityksessä Viipurissa puhkesi vaarallinen epidemia. Kuningas Kustaa Vaasa puuttui tautiin lähettämällä kaupunkiin lääkkeitä ja yksityiskohtaiset ohjeet sairauden hoidosta. Viipuriinkin tauti oli ilmeisesti tullut palkkasotilaiden mukana. Tauti on ilmeisesti myöhemminkin liittynyt sotajoukkojen liikkeisiin, koska Mika Kallioisen mukaan tauti yleistyi Ruotsissa 30-vuotisen sodan yhteydessä 1600-luvun alkupuolella.

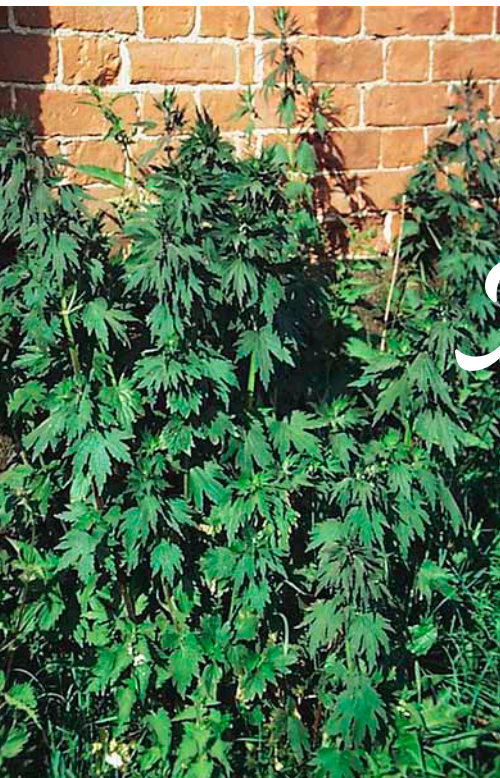
Tutkimuksen uudet mahdollisuudet

Keskiajan tartuntataudeista Suomessa tuskin löytyy ainakaan monia aiemmin tuntemattomia kirjallisia lähteitä. Arkeologisesti keskiajan kulkuteiteja ei ole toistaiseksi juuri tutkittu Suomessa, vaikka mahdollisuuksia olisi. Etenkin nopeasti kehittyvät muinais-DNA:n eristysmenetelmät ovat avanneet aivan uusia tutkimusmahdollisuuksia. Viimeisimpiä aihetta käsitelleitä tutkimuksia aiheesta on Kati Salon väitöskirja (2016), jossa hän on käynyt läpi 555 vainajan luuaineiston yhdeksästä eri hautakohteesta, jotka ajoittuvat 1000-luvulta 1800-luvulle. Salo löysi aineistostaan 36 vainajasta merkkejä tartuntataudeista. Erityisesti hän tarkkaili luissa merkkejä luutulehduksesta, syfiliksestä, tuberkuloosista ja leprasta. Aineistosta löytyikin esimerkkejä kaikista muista sairauksista paitsi leprasta.

Aineiston huonon säilyvyyden lisäksi muinaisten tartuntatautien kohdalla on tietenkin huomioitava myös eettinen puoli. Esimerkiksi Kruunupyyn ja Seilin hospitaalien hautausmaat ovat säilyneet koskemattomina, ja niistä olisi luultavasti erinomaiset mahdollisuudet löytää leprasairaiden hautoja. Onko tutkimuksellinen mielenkiinto kuitenkin tarpeeksi suuri oikeutus hautojen avaamiselle? Toisaalta on mahdollista, että tartuntatauteihin menehtyneitten ihmisten jäänteitä löytyisi pelastuskaivauksilla, joissa rakentamisen uhkaama arkeologinen kohde joudutaan joka tapauksessa kaivamaan. Seuraava on täyttä spekulatiota, mutta ei aivan mahdotonta sellaista. Turun kauppatorille on nimittäin suunniteltu toriparkkia, jonka rakentaminen vaatisi arkeologisia tutkimuksia. Pyhän Yrjänän hospitaali sijaitisi keskiajalla josakin nykyisen kauppatorin tienoilla, ja on mahdollista, että toriparkki osuisi hospitaalin hautausmaan kohdalle. Jos näin käy, avautuisi poikkeuksellinen mahdollisuus tutkia tarkemmin lepra sairastaneita vainajia ja tuoda valoa siihen marginaaliseen maailmaan, johon heidät aikoinaan eristettiin. Niin tai näin, yksi tutkimuskohde voisivat olla myös kirkkojen alle haudatut vainajat, joista olisi mahdollista ottaa näytteitä juurikaan hautarauhaa häiritsemättä, kuten Vilnan isorokkotutkimuksessa toimittiin.

Kirjallisuutta

- Auctoritate Papae. The Church Province of Uppsala and the Apostolic Penitentiary. 1410–1526. Ed. Sara Risberg & Kirsi Salonen. National Archives of Sweden, Stockholm 2008.
- Helsingin Sanomat 8.12.2016. Pikkulapsen muumio kirkon lattian alta paljasti: Isorokko on luultua modernimpi.
- Kristin N. Harper et al. 2011: The Origin and Antiquity of Syphilis Revisited: An Appraisal of Old World Pre-Columbian Evidence for Treponemal Infection. *American Journal of Physical Anthropology* 146. American Association of Physical Anthropologists. 99–133.
- Lars Jacobzon & Jane Sjögren 1982. Människor i stadens utkant. Helgeandshuset kyrkogård berättar om liv och död. Helgeandsholmen – 1000 år i Stockholms ström. Red. Göran Dahlbäck. Liber, Stockholm. 112–123.
- Mika Kallioinen 2009. Rutto ja rukous – Tartuntataudit esiteollisen ajan Suomessa. Atena Kustannus, Jyväskylä.
- Peter Richards 1977. The medieval leper and his northern heirs. D. S. Brewer Ltd, Cambridge.
- Kati Salo 2016. Health in Southern Finland: Bioarchaeological analysis of 555 skeletons excavated from nine cemeteries (11th–19th century AD).

Mikael Agricolan

Rukouskirjan kalenterirunot

*Suomenkielinen dokumentti
keskiaikaisista mauste- ja
lääkekasveista*

TERTTU LEMPIÄINEN

Suomen keskiaikaiset kasvidokumentit ovat hyvin vähäisiä ja varhaisimmatkin hyvin suppeita. Joitakin satunnaisia mainintoja kasveista on 1400-luvulta, Naantalın Luostarin ruotsinkielinen yrttikirja näistä tunnetuimpia. *Codex Aboensis*-lakikirjan (Turun käsikirjoitus/ Kalmarin koodeksi, 1430-l) alkukirjaissa on muutamia tunnistettavia kasvikuva. Keskiaikaisten kirkkojemme maalauksissa voidaan tunnistaa kasvi- ja eläinmaailmaa, mutta ne ovat hyvin symbolisia ja viitteellisiä. Olaus Magnuksen Pohjoisten kansojen historiassa vuodelta 1555 kerrotaan viljely- ja hyötykasvien lisäksi myös kasvien käytöstä rohtoina ja yrtteiksi, sekä lääke- että noitumiskäytössä.

Kasvijäänte- ja siitepölytutkimuksien on 'maa-arkistosta' saatu tietoa kirjallisia dokumentteja vanhemmasta kasvillisuuden ja kasvien historiasta. Arkeologisilta kaivauksilta kerätyistä maanäytteistä tutkitaan kasvijäänteet laboratoriomenetelmin, ja jäänteet määritetään ja tulkitaan. Rohto- ja lääkekasveja on löytynyt paikoin runsaasti varhaiskeskiaikaisista maakerroksista lähtien, varsinkin keskiaikaisista kaupungeistamme Turusta, Naantalista,

Raumalta, Porvoosta ja Hämeenlinnasta. Tutkimuksia on myös nykyisen itärajan takaa Viipurista, Käkisalimesta ja Valamon luostarisaarelta Laatokalta. Monet kasvit ovat samoja, joita mainitaan varhaisimmissa dokumenteissa, mikä osoittaa kasvien rohtokäytön ehkä paljon dokumentteja vanhemmaksi. Esimerkiksi Turun varhaiskeskiajan maakerroksista on löytynyt vanhojen rohtokasvien, kuten viikunan, hullukaalin, nukulan, humalan, hampun, keltamon, metsämarjojen, mansikan, pihlajan, mäki- ja särmäkuusman, suomyrtin ja unikon, siemenjäänteitä.

Lukuisia luonnonkasveja, jotka nykyisin luokitellaan hyödyttömiksi rikkakasveiksi, on varmasti käytetty monin tavoin rohtokasveina. Elias Lönnrot kertoi Flora Fennicassa (v. 1860) luonnonkasvien käytöstä tietoja, joita hän keräsi kansan keskuudesta. Luonnonkasvien käyttö jatkui vuosisadasta toiseen nykyaikaan saakka, kunnes synteettiset, teolliset ja vaikutusiltaan tutkitut lääkeaineet korvasivat luonnonrohdot. Monien keskiaikaisten rohtokasvien on kuitenkin uusissa tutkimuksissa todettu sisältäneen parantavia ainesosia. Sattumaa tai ei, mutta

pitkäaikainen käyttökokemus auttoi tuon ajan lääkitsijöitä valitsemaan yrityksen ja erehdyksen kautta parantaviakin kasvirohtoja.

Vanhin suomenkielinen dokumentti mauste- ja lääkekasveista on Suomen kirjakielen isän ja reformaattorin Mikael Agricolan (n. 1510–1557) Rukouskirja Bibliasta, joka ilmestyi vuonna 1544. Suomeksi kirjoitettua ja tavallista kansaa valistavaa tekstiä oli äärimmäisen vähän ja saatavilla olevakin oli enimmäkseen hengellistä. Rukouskirjan kalenteriosaa voidaan pitää ensimmäisenä suomalaisena tietosanakirjana, ja sen avulla Agricola saattoi valistaa kansaa monilla elämän aloilla. Runomuotoiset tekstit oli laadittu jokaisen kuukauden kohdalle, ja ne sisälsivät lukuisia terveydenhoito-ohjeita, joissa mainitaan yhteensä 22 kasvia. Kasvien nimet ovat keskiaikaisessa muodossa, monet samoja, joita on mainittu sekä keskieuropalaisissa yrttikirjoissa että St. Gallenin luostarin kasviluettelossa ja Naantalın luostarin yrttikirjassa. Kalenterirunoissa mainitut 22 yrttiä ja 'purgats'rohdot olivat useimmat jo Antiikin aikaan tunnettuja hyötykasveja, jotka levisivät Kaakkois-Aasiasta

◀◀ Nukula (*Leonurus cardiaca*)
Vanhan Valamon (Laatokka) luostarin seinustalla. Kasvi on keskiaikainen sydänrohto, jonka siemenjäänteitä on löytynyt myös Turusta. KUVA TL

◀ Mali eli koiruoho (*Artemisia absinthium*). KUVA TL

Eurooppaan löytöretkien ansiosta ja useimmat Pohjoismaihin sekä Suomeen jo keskiajan kuluessa. Levittäjinä toimivat sekä luostarilaitos että Hansakauppiat. Runot ovat ilmeisesti käännöksiä mutta myös Agricolan itsensä runoilemia.

Mikael Agricola neuvoi terveysohjeina mm.: 'Jos sinulla ei ole lääkäriä, niin lääkkeenäsi voivat olla seuraavat kolme asiaa: iloinen mieli, lepo ja kohtuullinen ruokavalio. Sairaalle tulee antaa se, mitä hän pyytää, vaikka olisi haitallistakin; kun sairaan toivomukset toteutuvat, luonnon parantava voima on suurempi. Surullinen sydän, alituinen vihostuminen ja harvoin ilahtuva mieli kuluttavat ihmiselämän nopeasti loppuun'. 'Syö ja juo terveellisesti, vältä liikaa viinan juontia ja liiallisia lemменleikkejä, sauno ja elä muutenkin kohtuullisesti. Paasto on terveellistä, mutta sinä aikana saavat syödä sairaat, raskaana olevat, imettävät ja lapset, kärsivät ja köyhät, ikäloput, kuriirit ja pyhiinvaeltajat. Kun kuu on sairasta elintä hallitsevassa tähtikuviossa, on vältettävä vastoin tätä ohjetta, potilas sairastuu tai kuolee. Yli 60-vuotiailta ja huonokuntoisilta ei pidä suonta iskeä'.

Rukouskirjassa mainitut kasvit olivat Agricolan käyttämällä nimityksillä (suluissa latinankieliset nimet): **agrimonia** (*Agrimonia eupatoria*), **sipuli** (*Allium cepa*), **kynsilaukka** (*Allium sativum*), **kaliko** (*Alpinia officinarum*), **appium** (*Apium graveolens*), **märkkä** (*A. graveolens*), **koiruoho** (*Artemisia absinthium*), **feniculum** (*Foeniculum vulgare*), **lahtukka** (*Lactuca sativa*), **omena** (*Malus sp.*), **poleija** (*Mentha pulegium*), **pippuri** (*Piper nigrum*), **peruna** (*Pyrus communis*), **ruuta** (*Ruta graveolens*), **salvia** (*Salvia officinalis*), **hylle** (*Sambucus nigra*), **sinappi** (*Sinapis alba*), **kvesyrtti** (*Solanum dulcamara*), **betonica** (*Stachys officinalis*), **nelikkä** (*Syzygium aromaticum*), **nokulainen** (*Urtica dioica*), **viinamarja** (*Vitis vinifera*) ja **ingfääri**

(*Zingiber officinalis*). Lisäksi hän mainitsee nk. 'purgats'-rohdot, joihin kuului eri kasveja ja joita käytettiin lähinnä vatsarohtoina. Kasvit on lueteltu kahdessatoista kuukausirunossa, joissa annetaan ohjeita, mitä eri vuodenaikoina tulisi nauttia ja miten toimia.

Poleija eli puolanminttu (*Mentha pulegium*). KUVA TL

RUKOUSKIRJAN KALETERIRUNOT

JANUARIUS – tammikuu

Tällä kuulla syömän pitää (niinkuin Almansarano) ingfääriä, pippuroita, kalikot ja nelikkää. Ja suurustamata vähä viinaa, ja ei mettä juoman, eikä pääsuonta iskemän, mutta maksasuonta, jos hätä käskee.

FEBRUARIUS – helmikuu

Tällä kuulla syömän pitää (niin kuin Ipokras sanoopi) lämmintä ruokaa ja agrimonian ja appiumin siemenitä juomassa nauttiman ja raittiin elämän pitämän, ettei viluhun tautiin joku tulis. Hanhen ja sorsan lihast vältä. Iske pääsuonta, ja käden ja peukalon.

MARTIUS – maaliskuu

Tällä kuulla syömän pitää (niin kuin Calenus sanoo) makiaa ruokaa ja suurustamat mettä juoman ja ruutaa poleijan kanssa juomassa nauttima(n) ja hyvästi ruogan keittämän. Mahtaa myös kylpee, mutta ei palavas. Ei pääsuonta pidä iskettämän eikä peukalo-suonta.

APRILIS – huhtikuu

Tällä kuulla juoman pitää (niinkuin se lääkäri Johannes sanoo) lämmin ja hyvä, ja syömän hyvii yrttiä tuorehen veren saadakses. Ja nauttia betonikaa, koiruohoo ja kvesyrtti juomasas. Mahtaa myös purgats ottaa ja kupat[a] antaa, mutta ei hartian päälle.

MAJUS – toukokuu

Tällä kuulla syömän pitää lämmin ruoka ja tuoret voita suurustamat. Ja nauttiman koiruohoo ja feniculum juomasa, kuin Avicenna sanoo.

JUNIUS – kesäkuu

Tällä kuulla juoman pitää vähä (kuin Averrois sanoo) lähdevettä, joka huomeltan ja etikan kanssa lahtukat syömän. Ei ole terveellinen syötää kovat munat, fläski, kova juusto eli suoloilla paistettu liha. Nyt salviaa ja hyllee kelpaa, ruutan suurustamat syödä.

JULIUS – heinäkuu

Tällä kuulla ei pidä (niinkuin se mestari Rasis sanoo) purgats otettaman, eli väkevä juoma, haureus ja paljo uni on vältettävä, kova ruoka ja paistettu liha on vahingollinen. Salvialla, ruutaa ja märkkää nautitse.

AUGUSTUS – elokuu

Tällä kuulla ei sovi ottaa sisäiset lääkitykset (ma Seneca se mestari sanoo) sillä että mätäkuu silloin omi, ja ei myös verta laskee. Juo kaljaa, vältä haureus ja helle. Poleija, koiruoho ja appium on juomasa hyvä.

SEPTEMBER – syyskuu

Tällä kuulla sopii syödä (ma Isaak lääkäri) vuohen ja lammasten rieskaa leivän kanssa suurustamata, ja kupata ja suonta iskee. Ja juuria syödä, perunat, omenat ja hedelmät. Juoma olkohen nokulaisilla sekoitettu.

OCTOBER – lokakuu

Viinamarjat nyt poimetaan, talvi jo myös odotetaan. Puusta ja oksista lehdet lankee. Paiskaa teuraan otsaan kanki. Kylve, kuppaa ja suonta lyö, älä rupee mitään ala vyö. Tällä kuulla kelpaa keitetty fläskii syödä, niin myös kanat ja linnut. Juo viinan uutista, sillä se perkaa ruumiin, niin myös vuohen ja lammasten rieskaa. Juomas olkohen pippurita ja neglikkää.

NOVEMBER – marraskuu

Tällä kuulla usein sopii kylpee, niin kuin Mesue sanoo. Nyt sinappii, pippuroita, kynsilaukkaa, agrimoniaa ja sipulii kelpaavat nauttia.

DECEMBER – joulukuu

Tällä kuulla sopii kaikkinaista ruokaa syödä (niin kuin Plato sanoo) ja juoda lämmintä juomaa, ja pään ja rinnan lämmintä pitää. Niin ovat lämpymät yrtit maksan ja pään hyväksi. Karta veri laskemast.

Kaukoidän kallisarvoiset maustekasvit olivat saavuttaneet Euroopan viimeistään keskiajalla, jolloin ne olivat vielä tärkeitä lääkeerohtoja. **KALIKO** (galangajuuri) mainittiin jo Hildegard Bingeniläisen (1098–1179) rohtona. **INGFÄÄRI** (inkivääri) on kotoisin Kaakkois-Aasiasta ja Intiasta. Kasvia ei tavata lainkaan luonnonvaraisena, ja se lisääntyy vain juurakosta ja myös kukkii harvoin. 1500-luvulla kasvi oli tunnettu kuumerohto, vilustumis- ja mahalääke. Sitä käytettiin myös hedelmien säilöntäaineena sekoittamalla hedelmäkeitokseen inkivääriä ja galangajuurta. **NELIKKÄ** (neilikka) on myös kotoisin Etelä-Aasiasta. Se on ikivihreä

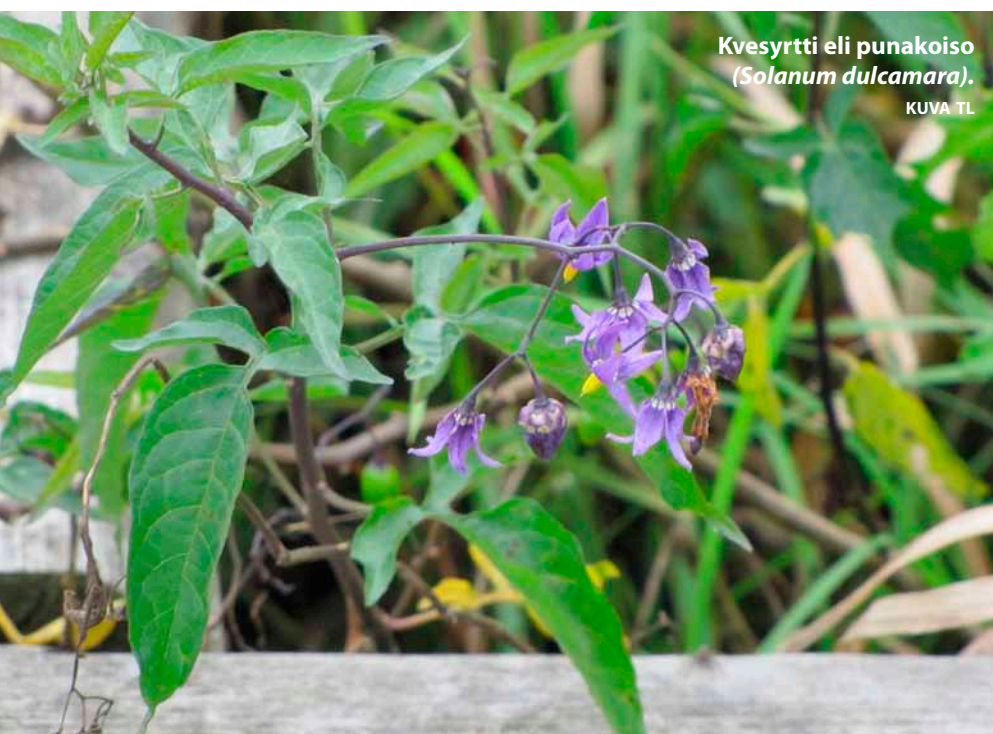
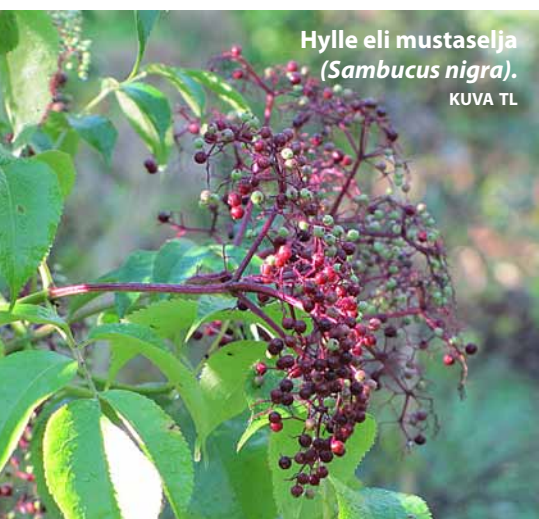
puu, joka oli Kiinan tärkein mauste jo noin 200 eKr. Eurooppaan se levisi noin 100-luvulla mutta tuli tunnetuksi vasta 700-luvulla. Pohjoismaihin se tuli Hansa-kaupan mukana. Jäänteitä on löytynyt 1300-luvulta Itämeren alueelta Gdanskista, Riiasta ja Tallinnasta. Kasvista valmistettiin rohtoa muun muassa hammasmätään. **PIPPURI** oli yksi maailman tärkeimmistä ja halutuimmista mausteista ja varsinkin keskiajan lopun tärkein maustekasvi. Myös pippuri on kotoisin Aasiasta, Etelä-Intian länsiosista. Pippurin vuoksi tehtiin 1200–1300-luvuilla löytöretkiä, valloitettiin alueita ja käytiin jopa sotia. Pippuri, neilikka ja kaneli tunnettiin

Antiikin kulttuureissa, ja arabit toivat ne Eurooppaan. Venetsian kauppavaltion rikkaudet perustuivat juuri maustekauppaan, jota se kävi turkkilaisten ja arabien kanssa ja myi näitä mausteita edelleen eurooppalaisille. Välimeren alueelta ovat peräisin Agricolan yrteistä selleri, ruuta, fenkoli, salvia, mustasella, viiniköynnös ja kynsilaukka. Eurooppalaisia tai 'kotimaisia' yrttikasveja olivat agrimonia eli maarianverijuuri, betonica eli rohtopähkämö, koiruoho, punakoiso, (metsä)omena, nokulainen eli nokkonen ja 'purgats'-rohdoista pelava, korpipaatsama ja karhunköynnös.

Agricola käytti sellerin maanpäällisestä osasta nimitystä **APIUM** (lehtiselleri) ja juuriselleristä nimitystä **MÄRKKÄ/MERCKE**. Egyptissä kasvi oli tunnettu rohtona yli 5000 vuotta. Suomessa 'apium' mainittiin rohtona 1400-luvulla Naantalín luostarin yrttikirjassa.

RUUTA (tuoksuruuta) on monivuotinen Välimeren alueen puolipensas ja rohtokasvi, johon liitettiin keskiajalla monia uskomuksia. Kasvin piti kasvaa viikunapuun alla, ja se tuli kerätä aamulla, muuten se oli myrkyllinen. Paras parantava teho saatiin, jos se varastettiin toisen puutarhasta. Katolisessa kirkossa pirskotettiin ruutavettä kirkkosaliin ennen messua noitien ja 'pahan silmän' karkottamiseksi. Kasvi suojeli myös matkustavia. Keskiajalla kasvin uskottiin suojelevan rutolta. Vuonna 1721 Marseillessa raivosi rutto. Neljä tuomitua rikollista määrättiin hautaamaan kuolleet. Haudankaivajat osoittautuivat kaikkien hämmästykseksi immuuneiksi rutolle. Heidän salaisuutensa oli keite, jossa oli murskattua valkosipulia ja erilaisia yrttejä viinissä. Juoma tuli tunnetuksi "*neljän varkaan etikkana*" (*vinaigre des quatres voleurs*), jota on vieläkin saatavilla Ranskassa.

SALVIA (rohtosalvia eli ryytisalvia) tunnettiin sumerilaisten keskuudessa jo noin 6000 vuotta sitten ja sitä viljeltiin. Kaarle Suuri edisti 800-luvulla luostari- ja puutarhojen perustamista ja määräsi vuonna 812 valtion tiloilla ja luostareissa viljeltäväksi 90 kasvia, joista tärkein oli salvia. Keskiajalla salvia merkitsi talon vaurautta, eli jos salvia voi hyvin, talossa oli voimakas nainen ja rahaa

riitti – jos taas kasvi voi huonosti, raha-asiat olivat hunningolla. Hildegardin mukaan salvia vaikutti itse kuolemaa vastaan, vanhan arabialaisen sanonnan mukaan: *'en voi kuolla kun puutarhassani kasvaa salviaa'*. Kasvirohtoa käytettiin koleraa, ruttoa, vilustumista ja kuumetta vastaan. Sen uskottiin olevan hyvää päälle ja aivoille sekä maksa- ja verisairauksiin. Kasvi kuului ruutakasvin ohessa nk. 'neljän varkaan etikkaan'. Pohjoismaihin salvia levisi Hansa-kauppiaiden ja luostarilaitoksen mukana, ja vanhimmat jäännelöydöt Itämeren alueelta ovat Gdanskista, Pohjois-Saksasta, Lundista ja Tallinnasta. Suomen varhaisin maininta on Naantalın luostarin yrttikirjassa.

POLEIJA (puolanminttu) levisi roomalaisten mukana Keski-Eurooppaan, jossa siitä tuli suosittu yrtti luostareissa. Vaikka puolanminttu on myrkyllinen minttulaji, kasvia käytettiin rohtona hengitysvaivoihin, yskään, kuumeeeseen sekä käärmepuremiin. Hildegard suositteli sitä muun muassa kihtiin. Minttuseppele suojeli pahalta silmältä. Kasvia käytettiin myös syöpäläisiä vastaan, kirppujen (*pulegium, pulex, latin.= kirppu*) ja hyttysten karkottamiseen, mutta myös mm. raskauden keskeyttämiseen. Puolanminttu on voimakkain minttulaji, jonka öljyn sisältämä pulegoni on puhtaana hyvin voimakas maksamyrky ja hengenvaarallinen.

BETONICA (rohtopähkämö) oli antiikin yleisrohto, jota suositeltiin 47 eri tautiin. Keskiajalla sen uskottiin auttavan keltatautiin, epilepsiaan, kouristuksiin, päänsärkyyn, hammassärkyyn, 'hullun koiran puremaan' ja painajaisiin. Pahan karkottamiseksi sitä poltettiin kokoissa ja kirkkomailloilla. Migreenirohto 1400-luvulta: *'Ota puoli kulhollista ohraa, kourallinen rohtopähkämöä, maarianverijuurta ja muita yrttejä, jotka päälle ovat hyviä, sekoita ja keitä hyvin, laita seos pellavakangaspussiin ja aseta sairaan päälle, ja se tulee terveeksi. Olen sen itse kokeillut'* – totesi rohdon sekoittanut.

KOIRUOHO (eli mali) oli keskiajalla Euroopan käytetyimpiä rohtokasveja. Se oli erityisesti 'noitakasvi', jonka leh-

distä ja versoista tehtiin teetä, keitettä, kääreitä, juomia ja voiteita. Sitä viljeltiin Euroopan luostareissa 1200-luvulta lähtien ja käytettiin rohtona reumaan, ihotulehduksiin, yskään, hammassärkyyn, luulotautiin, mielenterveysoongelmiin, kasvaimiin ja ruhjeisiin. Siis tyypillinen keskiaikainen rohto, jonka uskottiin auttavan lähes kaikkiin vaivoihin, mutta sitä käytettiin myös Pohjolassa oluen ja viinin mausteena. Naantalın luostarin yrttikirjassa on säilynyt koiruoholle monta käyttöohjetta: *'Koiruohoa voidaan myös panna vuoteen viereen antamaan unta. Lisäksi koiruohoa voidaan haittaamatta panna vaatteisiin ja saman tekee suomyrtti. Jos koiruohoa muserretaan hunajaan, se on hyvä kielen paiseisiin ja näärännappeihin joita tulee silmiin. Korvien laulamiseen sopii koiruoho härän sappeen sekoitettuna. Lisäksi munuaisten kovettumia hoitamaan pannaan koiruohovyyhdit. Koiruohoa voidaan vielä kuumentaa tuoreessa öljyssä ja sillä voidella vatsaa, mikä auttaa hyvin'...*

KVESYRTTI (punakoiso) oli myös tunnettu jo antiikin aikaan rohtona, noitasalvoissa ja juomissa. Kasvi on euraasialainen köynnöstävä koisokasvi, perunan ja tomaatin sukulainen. Etelä- ja keski-Suomessa sitä kasvaa luonnossa kosteissa rantalepikoissa, jokien rannoilla ja ojissa. Latinan *qvesa* tarkoittaa paisetta, pahkaa, rakkulaa ja *koiso*, *koi* viittaa toukan tai madon tapaiseen, joka söi ihmistä sisältä. Punakoiso on myrkyllinen, mutta rohdoksena käytettiin varsinkin varsia, jotka sisältävät eniten solaniinia ja glykoalkaloideja. Rohdon uskottiin parantavan kasvaimia, syöpää, syyliä, ihotumia, ruhjeita, verenpurkauksia, spitaalia ja malariala. Rohdoksen käyttö saattoi aiheuttaa vakavia verenvuotoja, vahingoittaa ruoansulatuselimiä, lamaannuttaa keskushermostoa ja liikakäyttö jopa kuoleman.

FENICULUM (fenkoli eli saksankumina) tunnettiin lääkekasvina jo papyruskirjoituksissa yli 1500 vuotta ennen ajanlaskua. Sitä suositeltiin kuumeeeseen, vatsakipuun, hammas- ja korvasärkyyn, kasvaimiin, sokeuteen, ja kasvin uskottiin pidentävän ikää ja antavan voimaa ja rohkeutta. Hildegard suosit-

Pippuri
(*Piper nigrum*).
KUVA TL

teli sitä kylmettymiseen ja masennukseen. Oksa asumuksen oven yläpuolella suojeli noituudelta. Pitkien messujen aikana siemeniä pureskeltiin nälän loitontamiseksi. Kasvi levisi Pohjois- ja Keski-Eurooppaan Kaarle Suuren aikaan. Keisari jopa itse viljeli fenkolia. Vanhimmat siemenjäänteet Itämeren alueelta ovat keskiajalta Pohjois-Saksan Lüneburgista ja Rostokista sekä Viron Tartosta. Agricolan maininta kasvista on Suomen vanhin.

AGRIMONIAA (maarianverijuuri) kasvaa luonnonvaraisena Lounais-Suomessa. Se suosii kalkkipitoista kasvualustaa ja on jokseenkin harvinainen. 1400–1500-luvuilla se oli yleisesti tunnettu rohto Euroopassa. Kasvia suositeltiin muun muassa punatautiin, kouristuksiin, tulehduksiin, silmätauteihin, käärmepuremiin, maksavaivoihin, kihtiin, muistin parantamiseen ja esimerkiksi sisäisiin verenvuotoihin sekoitusta, jossa oli mukana sammakoita ja ihmisverta.

HYLLE (mustaselja) oli myös niitä kasveja, jonka uskottiin keskiajalla parantavan lähes kaikki vaivat. Sitä oli jo Antiikin Kreikassa käytetty rohtona käärmepuremiin, haavoihin, vatsavaivoihin, reumatismiin, epilepsiaan ja kuppaan. Se oli noitienkin käyttämä kasvi, mutta sillä myös torjuttiin noitua. Mustaselja oli myös hyvin kunnioitettu kasvi, ja siihen uskottiin liittyvän taikavoimia. Huhtikuun viimeisenä päivänä seljapuita laitettiin ikkunoiden ja ovien pieliin, ja seljan kasvattaminen puutarhassa takasi, että kasvattaja kuolisi kodissaan. Kasviltä tuli myös pyytää anteeksi, jos sitä karsittiin tai se kaadettiin. Mustaseljan marjoista valmistettua mehua on käytetty ja käytetään edelleen Keski-Euroopassa vilustumiseen, ja kukkatee on yksi yleisimmistä vilustumisrohdosta. Kansanlääkinnässä on käytetty kuivattuja ja tuoreita

seljankukkia, vihreitä ja kypsiä marjoja, silmuja, lehtiä, kuorta, puuta ja juurta – siis lähes kaikkia kasvin osia. Marjat ja lehdet toimivat puhdistavana rohtona, josta vanhastaan on käytetty ’*purgats*’-nimitystä. Suomessa mustasella menestyy vain maan eteläosissa. Suomessa yleisenä tavattavan terttuseljan (*Sambucus racemosa*) kaikki muut osat ovat myrkyllisiä paitsi vaaleankellertävät kukat ja kypsänä punaiset marjat, joista siemenet on aina poistettava ennen käyttöä. Terttuseljalla on yleisyydestään huolimatta ollut vähän käyttöä.

OMENAN kukista, lehdistä ja silmuista saatiin keskiajalla rohtoa silmänsairauksiin, päänsärkyyn, keltatautiin, kuumeseen, ripuliin, suolisto- ja maksa-vaivoihin, yleiskunnon kohottamiseen, väsymykseen jne. Keskiajalta on peräisin sanonta ’omena ennen nukkumaanmenoa lähettää lääkärin kerjuulle’. Hildegard suositteli omenia sekä terveille että sairaille. Suomen vanhimmat keskiaikaiset omenan siemenjäänteet ovat Turusta, tuomiokirkon vierestä. Ne saattoivat olla peräisin eteläisen Suomen luonnossa kasvaneesta metsäomenapuusta (*Malus sylvestris*).

PERUNAA (päärynä), kuten omenaakin, olivat viljelleet jo kreikkalaiset ja roomalaiset, jotka taisivat jo molempien puiden varttamisen. Varhaisimmat Itämeren alueen päärynän siemenjäänteet ovat peräisin keskiajalta Pohjois-Saksasta, Puolasta, Latviasta ja Virosta. Varsinainen peruna (*Solanum tuberosum*) oli tuntematon kasvi vielä Agricolan aikaan. Varhaisin maininta Euroopassa on vuodelta 1588 ja Ruotsissa 1655, jolloin Olof Rudbeck vanhempi istutti perunaa Uppsalan kasvitieteelliseen puutarhaan. Suomeen peruna tuli vasta noin 1730-luvulla ja yleistyi vuosisadan lopulla. Perunaa kutsuttiinkin aluksi ’jordbäron’- ja ’maapäärynä’-nimityksillä.

NOKULAINEN (nokkonen) on levinneisyydeltään lähes maailmanlaajuinen. Se on vanha lääke-, ravinto- ja kuitukasvi, jonka käyttötraditio on jatkunut nykyaikaan saakka. Antiikin Kreikassa kasvia käytettiin skorpionin ja käärmeen puremiin. Keskiajalla siemenistä ja lehdistä valmistettiin hauteita, voiteita,

yskänlääkettä, rohtoa haavoihin, kasvaimiin, ruhjeisiin, kihtiin, iskiakseen ja reumatismiin. Rakkaalla lapsella on monta nimeä, ja niin nokkosellakin. Elias Lönnrot luetteli Flora Fennicassa (1860) lukuisia kansan keskuudesta keräämiään nokkosen nimityksiä: polttiaisnokkonen, mukkonen, nokkeinen, jokolvainen, nukuljainen, nukulvainen, nupulainen, polttarainen, polttiainen, vihalainen, viholainen, vihulainen ja ämmänkieli. Kaikki nimitykset viittaavat tavalla tai toisella nokkosen poltinkarvojen aiheuttamaan voimakkaaseen ’polttamista’ muistuttavaan reaktioon iholla.

VIINAMARJAA, viina(puuta) (viiniköynnös) on viljelty Lähi-Idässä jopa 10 000 vuotta. Agricolan aikaan *viinistä* käytettiin nimitystä *viina*. Suomeen saakka viiniköynnöksen siemenet kulkeutuivat rusinoiden muodossa jo viikinkiajalla, mutta keskiaikaisista maakerroksista niitä on löytynyt runsaasti. Agricolan aikaan viinirypäleitä saattoi jo olla saatavilla Turussa, ehkä tuoreenakin, mutta ne olivat hyvin harvinaista herkkua. Seuraavalla vuosikymmenellä Juhana Herttuan hovissa Turun linnassa niitä jo mainitaan olleen tarjolla.

KYNSILAUKKA (valkosipuli) tunnetaan vain viljeltynä. Kasvi ei tuota siemeniä, ja sitä on lisätty vuosituhansia vain sipuleista. Vanhin lääkeresepti on löytynyt sumerilaisten savitauluista noin 3000 eKr. Egyptissä kasvia on käytetty ainakin 7000 vuotta. Valkosipuli oli rohto ruumiin ja hengen vaivoihin, verenpaineeseen, puremiin, matoihin, lepraan, sydänvaivoihin ja kasvaimiin. Etenkin keskiajalla sitä käytettiin kulkutaudeissa, hengityssairauksiin, kasvaimiin, ruttoon ja vamppyrejä vastaan. Valkosipulilehti ovenpielessä suojasi pahoilta hengiltä. Kustaa Vaasa määräsi kirjeessään v. 1555 lähetettäväksi paljon valkosipulia Helsingistä Viipuriin sotilaiden keskuudessa riehuvan pahan flunssa-epidemian rohdoksi! Valkosipulin monet lääkeominaisuudet on tieteellisesti todistettu. Louis Pasteur vahvisti vuonna 1858 valkosipulin antiseptiset ja antibioottiset ominaisuudet. Yli tuhat vuotta sitten Englannissa talteen kirjoitettu resepti tappaa tehokkaasti nykypäivän bakteereja, joihin modernit antibiootit

eivät pure. Superbakteereista tietämättömät keskiajan lääkärit tarkoittivat sekoitteensa silmätulehduksen hoitoon. Reseptin mukaan tarvittiin valkosipulia ja ruokasipulia tai purjoa sekä viiniä ja naudan sappinestettä. Sekoitus haudutettiin messinkiaastiassa ja siivilöitiin. Yhdeksän päivän päästä rohto oli valmis käytettäväksi. Myös valkosipulin ’hajuhaista’ on tunnettu kauan, ja keskiajalla suositeltiin muun muassa persiljan pureskelua hajun peittämiseksi.

Agricola mainitsee runoissaan vielä **LAHTUKAN** (salaatti), **SIPULIN** (ruokasipuli) ja **SINAPIN**, jotka kaikki olivat Välimeren maissa jo Antiikin aikaan hyötykasveja ja rohtoja. Salaatti tunnettiin Egyptissä noin 2600 eKr., sinappi n. 500 eKr. ja sipulia oli viljelty Egyptissä jo 2200 eKr. Itämeren alueella Saksasta, Puolasta ja Virosta on löytynyt kaikkien mainittujen kasvien keskiaikaisia siemenjäänteitä.

’PURGATS’-ROHDOT olivat sisäiseen puhdistautumiseen käytettyjä rohtoja tai ulostuslääkkeitä. Sellaisina käytettiin muun muassa pellavan siemeniä, korpipaatsaman kuorta, karhunköynnöksen juuri- tai lehtiuutetta, risiniöljyä, rohtoraparperia ja aaloeuutetta, joista aaloe on mainittu myös Naantaliln luostarin yrttikirjassa ja Agricolan aikaisissa teksteissä.

KIRJALLISUUTTA

- Fuchs, L., 1543: Kreuterbuch. VMA. Verlag, – Näköispainos 2002, Slovenien.
 Hildegard von Bingen 1170: Heilkraft der Natur “Physica”. Pattloch Verlag 1991, Augsburg.
 Häkkinen, K., Lempiäinen, T. 2007: Aloesta öljypuuhun. Suomen kielellä mainittuja kasveja Agricolan aikaan. Teos. Helsinki.
 Häkkinen, K., Lempiäinen, T. 2007: Agricolan yrtit. Mikael Agricolan rukouskirjan terveyttä tuovat kasvit ja niiden käyttö. Kirja-Aurora, Turku.
 Lempiäinen, T., 2007: Agricolan yrtit – vanhin suomenkielinen dokumentti mauste- ja lääkekasveista. – Teoksessa: Agricolan aika (Toim. Kaisa Häkkinen & Tanja Vaittinen. BTJ Kustannus. Helsinki.
 Lempiäinen, T., 2007: Archaeobotanical evidence of plants from the medieval period to early modern times in Finland. – Teoksessa: Medieval Food Traditions in Northern Europe (Toim. Sabine Karg). Publications from the National Museum PMN, Studies in Archaeology & History Vol. 12:97–118.
 Lönnrot, E., 1860: Flora Fennica, Suomen Kasvisto. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
 Tirri, S., Tirri, R. 2011: Naantaliln Luostarin Yrttikirja. Julk. Vanha Naantali Kauppa, Naantali.

Hoitokummit haussa

KAISA LEHTONEN

Kulttuuriympäristöä hoidetaan tällä hetkellä monin eri tavoin. Useat paikalliset luonnonsuojeluyhdistykset tekevät arvokasta työtä hoitamalla talkoovoimin tai nelijalkaisten kavereiden avustamana perinnebiotooppeja, joissa useissa on myös arkeologisia arvoja. Vanhasta rakennuskannasta pitävät useimmat kiinteistönomistajat itse huolta, koska kiinteistöillä on luonnollisesti myös taloudellisia arvoja. Sen sijaan kulttuuriympäristömme vanhimmat merkit eli muinaisjäännökset ovat tällä hetkellä vaarassa jäädä lähestulkoon kaiken hoidon ulkopuolelle. Vaikka muinaisjäännökset sijaitsevatkin jonkun maalla, ne eivät varsinaisesti kuulu kenellekään, niitä ei samalla tavalla omista kukaan kuten rakennuksia, jolloin valitettavasti myös vastuu niiden hoidosta ei oikein tunnu kuuluvan kenellekään.

Museoviraston organisoima muinaisjäännösten maisemanhoitotyö päättyi vuonna 2013. Itse koen tämän suurena menetyksenä. Varmaan moni tämänkin lehden lukijoista oli mukana Turun museokeskuksen järjestämällä yleisöretkellä Kemiönsaarella elokuussa 2015. Tutustuimme silloin mm. Sauvon Korvalan kalmistoalueeseen, jossa onnistuneesta retkestä huolimatta todistimme varsin surullista näkyä. Korvalan kalmistoalue oli korkean ruohon peitossa, eikä hautarakenteita voinut enää juurikaan maastossa nähdä. Ei voinut välttyä ajattelemasta, että 1980-luvun lopulla alkanut, pitkäjänteinen hoitotyö on nyt ikään kuin valumassa hukkaan.

Ainakin itselläni on suuri huoli siitä, minkälaisia muinaisjäännöksiä saamme esitellä tai joudumme tulevaisuudessa esittelemään. Jo Kemiönsaaren retki osoitti, että muinaisjäännökset kiinnostavat ihmisiä, ja että tällaisille opastetuille retkille on kysyntää. Useat muinaisjäännökset sopivat niin retkeily-, matkailu-, kuin opetuskäyttöönkin, mutta jos kohteet alkavat enemmän tai vähemmän peittyä ruohon,

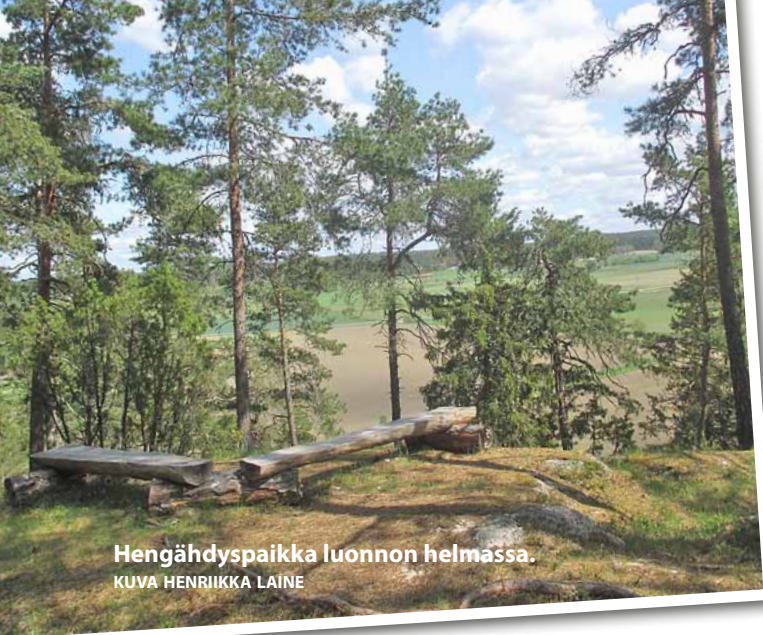
vesakon ja muun kasvillisuuden alle, onko meillä tulevaisuudessa enää mitään mitä esitellä? Kun muinaisjäännösalueet kasvavat pikkuhiljaa umpeen, on muinaisen maiseman tavoittaminen ja ymmärtäminen nykymaisemassa entistä vaikeampaa.

Mitä sitten pitäisi tehdä? Käytännön ihmisenä näen, että muinaisjäännösten hoidossa on aika pitkälti kysymys maalaisjärjestä ja hartiavoimista. Tarvitaan hoidettava kohde, maanomistajan suostumus, selkeä hoitosuunnitelma, hoitolupa Museovirastolta ja sitten porukka, joka panee hihat heilumaan. Eihän kuulosta vaikealta? Kaikki kuitenkin lähtee viimekädessä ihmisistä; tarvitaan tahtotila ja tekemisen meininki, pelkällä paperinpyörittämisellä ei heinää ja vesakoita kaadeta. Itse näen, että puhutaanpa sitten perinteisesti muinaisjäännösten hoidosta tai nykyisin muodissa olevasta muinaisjäännösten adoptoinnista, niin jotta hommalla olisi ihan oikeasti menestymisen mahdollisuuksia, on aloitteen tultava paikallisilta ihmisiltä, maanomistajilta, yhdistyksiltä, järjestöiltä tai vaikkapa arkeologian harrastajilta.

Esitänkin nyt Varsinais-Suomessa toimiville arkeologian harrastajille haasteen: valitkaa hoitoa tarvitseva kohde (tai mieluiten muutama) ja tehkää niistä itsellenne kummikohde. Maakunta-arkeologina olen omalta osaltani valmis tarvittaessa auttamaan niin hoitosuunnitelman, hoitolupahakemuksen kuin jopa mahdollisen hoitotukihakemuksenkin valmistelemissa. Vastuu hoidon toteuttamisesta on kuitenkin löydyttävä teiltä. Ja voin tässä nyt samalla ihan julkisesti luvata myös yhden käsiparin (ellei hoitokohteita ala nyt sitten tulvia ihan ovista ja ikkunoista) tuleviin talkoisiin!

Lisätietoja muinaisjäännösten hoidosta saa Museoviraston nettisivuilta osoitteesta: http://www.nba.fi/fi/kulttuuriymparisto/arkeologinen_kulttuuriperinto/muinaisjaannosten-maisemanhoito

Turun museokeskuksen tutkija Kaisa Lehtonen oli lehtemme pitkäaikainen kolumnisti. Hän piti tiivistä yhteyttä arkeologian harrastajiin ja osallistui heidän toimintaansa mm. järjestämällä retkiä muinaisjäännöskohteille sekä ansioitui myös arkeologian popularisoinnissa. Helmikuun alussa toimitukseemme saapui viesti Kaisa Lehtosen poismenosta. Lehtemme julkaisee tässä numerossa hänen viimeiseksi jääneen kolumninsa. Auttava käsipari on poissa. Arkeologia nyt -lehden ja Maakuntamuseon ystävien arkeologian jaoston puolesta lämmin osanotto Kaisa Lehtosen läheisille.

Hengähdyspaikka luonnon helmassa.

KUVA HENRIKKA LAINE

Retkelle luonnonkauniiseen Rekottilaan

HENRIKKA LAINE

Paimion Rekottila sijaitsee runsaan neljän kilometrin päässä Paimion keskustasta keskellä kaunista pelto- ja metsämaisemaa. Monipuolinen muinaisjäännösalue pitää sisällään linnavuoren muinaislinnan jäänteet, useita röykkiöitä sekä rannikkoseudulla harvinaisemman kalliomaalauksen.

Vaikka alue sijaitsee aivan vilkkaasti liikennöidyn Turun ja Helsingin välisen moottoritien varrella, jää se silti useimmilta huomaamatta. Helsingin suunnalta tullessa linnavuori näkyy tien oikealla sivustalla kallioisena rinteenä, joka kohoo jyrkästi paikoin jopa 70 metrin korkeuteen. Suoraan moottoritieltä ei aivan kohteen tuntumaan pääse, joten Paimion liittymästä vain ulos, ja tämän jälkeen helpoin reitti kohteelle kulkeekin Valtatie 110:ltä. Paikan päälle pääsee myös Paimion keskustan suunnalta Kevolantien kautta, jolloin voi matkalla ihastella Paimion kaunista luontomaisemaa. Kirjoittamalla opastusohjelmien tai -laitteiden osoitekenttään Mätiköntie, löytää pienemmälle tielle, joka kulkee aivan kohteen vierestä.

Kohteelle saapuessaan autonsa (tai pyöränsä) voi vaivattomasti jättää tien varrelle tasoitetulle pienelle paikotusalueelle, jolla sijaitsee myös alueen ensimmäinen opaskyltti. Kyltti esittelee kohteelle vievät kaksi kulkureittiä, joista voi itse valita mieleisemmän. Ensikertalaisen kannattaa kuitenkin valita loivempi, joskin hieman pidempi (noin 0,5 km) polku. Tämäkin reitti sisältää sen verran nousua, että syytä on joka tapauksessa varustautua hyvillä

lä kengillä. Toinen reitti kulkee puolestaan suoraan jyrkkää rinnettä ylöspäin. Tätä reittiä en suosittele kuin hyvän kunnon ja varman askeleen omaaville, vaikka se oikaiseekin huomattavasti loivempaan reittiin verrattuna. Alue on lisäksi varustettu paitsi erittäin hyvillä opastauluilla myös hyvillä kohteelle johtavilla opasteilla, joita seurailemalla perille löytäminen on helppoa. Ensimmäinen itse muinaisjäännösalueen opastauluista sijaitsee muinaislinnan tuntumassa.

Linnavuoren laella odottavat maisemat ovatkin sitten upeat. Korkean sijaintinsa johdosta muinaislinnan muurien sisäpuolelta aukeaa maisema alas pelloille ja vilkkaan moottoritien äänistä huolimatta levollisen tunnelman voi aistia. Hetken viipymisen jälkeen autojen äänet katoavatkin taustalle ja luonto valtaa katselijansa. Muinaislinnan muurien sisäpuolelle tehdyt penkit antavat myös oivan mahdollisuuden levähtää nousun jälkeen ja vaikkapa syödä eväitä maisemia ihailien.

Muinaislinnalta matka jatkuu kivi-röykkiöille. Ne sijaitsevat muinaislinnalta nähtynä kauempana korkeammalla mäellä. Röykkiöitä on nähtävissä kaiken kaikkiaan kolme. Näiden lisäksi paikalta löytyy myös kahden ilmeisesti hajotetun röykkiön pohjakehät. Kaikki röykkiöt ovat mäen harjanteella suhteellisen pienellä alueella helposti löydettävissä. Röykkiöiden läheisyydestä löytyy alueen toinen opastaulu, joka kertoo tarkemmin niiden synnystä ja tarkoituksesta.

Muinaislinnan alapuolella kallioseinämissä sijaitsee puolestaan oletettu kalliomaalaus, joka on noin 1,5 metrin korkeudessa maan pinnasta. Punaväriä on näkyvissä kolmessa kohtaa, joskaan mitään selkeää kuviota niistä ei ole havaittavissa. Katsojan mielikuvitus alkaa kuitenkin helposti lentää etsien värjäytymille erilaisia merkityksiä. Istuutamalla viiston kallion suojaan voi hetken myös tavoitella niin menneen maailman tuntua kuin maisemaakin.

Paluu takaisin alas linnavuorelta tapahtuu samoja reittejä pitkin kuin saapuminenkin. Märällä kelillä en kuitenkaan suosittele laskeutumiseen jyrkempää reittiä sen liukkauden vuoksi. Liikuntarajoitteiselle matkailijalle kohde ei sijaintinsa ja jyrkköiden nousujensa takia sovi. Kohteen kallioisen luonteen vuoksi lapsia kannattaa myös linnavuorella pitää tiukasti silmällä, sillä alueella ei ole turvakaiteita. Aivan perheen pienimpiä ei välttämättä kannata ottaa mukaan ollenkaan.

Matkakohteena Rekottila on kaiken kaikkiaan monipuolinen erilaisten muinaisjäännösten kokonaisuus. Aikaa alueen tutkimiseen kannattaa varata ainakin muutama tunti, sillä monine yksityiskohtineen se pitää sisällään suhteellisen laajalti katseltavaa. Rauhallisen tunnelmansa ja vehreytensä johdosta se on oivallinen kesäpäivän retkikohde luonnossa liikkumisesta ja menneisyydestä kiinnostuneelle matkailijalle. Alue sijaitsee yksityisellä maalla, joten viikkamme kotiin kuvien ja iloisten muistojen lisäksi myös kaikki mukana tuomamme.

Ikuisia monumentteja tärkeällä paikalla

– Rekottilan muinaisjäännösalue

JAANA RIIKONEN

Museovirasto myönsi Paimio-Seuralle vuonna 2013 muinaisjäännösten hoitoavustuksen. Sen avulla sekä talkootyöllä Rekottilassa raivattiin puustoa ja tehtiin uusi loiva polku-reitti (ks. Arkeologia nyt 1/2013). Polun varrelle pystytettiin myös opastauluja, joissa esitellään Rekottilan muinaislinna ja punamultaläikät sekä hieman etäämpänä sijaitsevat kiviröykkiöt.

Muinaislinna ja punamultaläikät

Jyrkkäseinäisen kalliomuodostelman päällä olevalle Rekottilan muinaislinnalle nousta kapean solan kautta. Muinaislinnan ylätasanteen eteläreunassa on muurirakennelmaa, mutta aluetta ei ole tutkittu kaivauksin, eikä tiedetä, milloin ja miten sitä on käytetty. Toiminta saat-
taa ajoittua pronssikauteen (1700–500 eKr.), jolloin rakennettiin myös lähistön kiviröykkiöt.

Nykytutkimuksen mukaan varhaiset muurein rajatut muinaislinnat eivät olleet linnoituksia, vaan pikemminkin symbolisen toiminnan paikkoja. Sinne ehkä kokoontui tietty ihmisjoukko tiettyinä ajankohtina. Kauas näkynyt, tuolloin luultavasti puuton maamerkki osoitti paikallisten asukkaiden yhtenäisyyttä ja liittyi kiinteästi heidän elämäänsä.

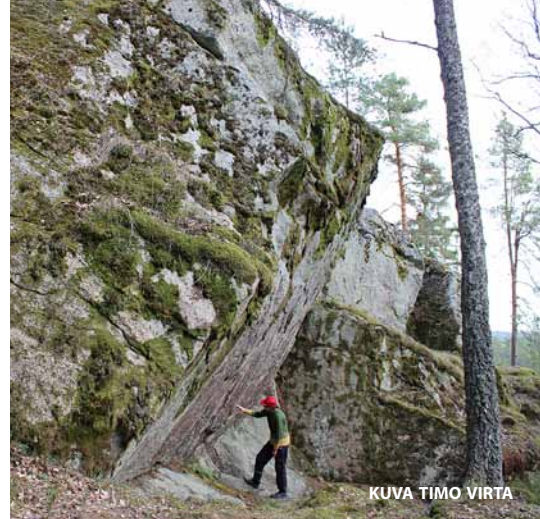
Kenties myös punamultaväri, jota on kalliossa muinaislinnan kaakkoiskulman alapuolella, maalattiin samaan aikaan. Se vahvistaa omalta osaltaan Rekottilan linnavuoren merkitystä ai-
van erityisenä paikkana. Arkeologi Jouko Pukkila havaitsi punamultaläikät vuonna 1989.

Kiviröykkiöt

Suomen rannikon pronssikaudelle leimaa antavia ovat tuhannet kiviröykkiöt. Paimiossakin hiidenkiukaita on yli 30. Itäinen Varsinais-Suomi saaristoinen oli rannikon vanhimman pronssikulttuurin ydinaluetta, jonne röykkiörakentamisen idea saatiin Skandinavian germaanisesta kulttuuripiiristä. Röykkiöt rakennettiin yleensä meren äärelle korkeille kallioille, joilta oli laaja näkymä. Vedenpinta oli pronssikaudella noin 15–20 metriä korkeammalla, ja nykyisten peltojen kohdalla lainehti Rekottilassakin merenlahti.

Hjalmar Appelgren tutki vuonna 1885 kaksi Rekottilan kolmesta röykkiöstä. Kaivetut, reunimmaisat röykkiöt olivat tuolloin jo osittain tuhoutuneet. Toisesta löytyi hiiltä ja vähän palaneita luunsiruja, toisesta vain hiiltä. Keskimmäisen, suurimman röykkiön reunassa näkyy ladelmaa ja sisäpuolella kivilaakoja, jotka ovat ehkä peräisin paasiarkusta.

Pronssikauden röykkiöitä on pidetty hautoina juuri sen vuoksi, että niistä saattaa löytyä paasiarkku tai palanutta luuta. Nykyisin kuitenkin oletetaan, että röykkiöt eivät olleet ensisijaisesti hautoja, vaan ne pystytettiin elävien yhteisöä varten. Röykkiöt sijaitsevat usein etäällä asuinpaikoista, ja niiden rakentaminen yhdisti toisaalla asuvat ihmiset tärkeisiin nautinta-alueisiin ja rajavyöhykkeisiin. Kiviröykkiö osoitti suvun symbolista valvontaa maisemassa, ja ehkä tämän vahvistamiseksi röykkiöön kätkettiin esi-isien luita. Röykkiö oli julkinen monumentti, jolla voitiin käydä sukupolvesta toiseen ja suorittaa tiettyjä rituaaleja. Se oli tarkoitettu ikuisiksi muistomerkeiksi. Erityisen tärkeille alueille pystytettiin useita röykkiöitä.

KUVA TIMO VIRTÄ

MUINAISPOLKU NYT

Muinaispolun avajaisia vietettiin elokuun lopulla 2014 Suomen luonnon päivänä, sillä vajaan kilometrin mittainen reitti tarjoaa myös monimuotoisen luontoelämyksen. Rekottilassa on käynyt paljon retkeilijöitä niin lähiseudulta kuin kauempaakin, sillä polku on esitelty retkeipaikka.fi -sivustolla ja linnavuorella on myös geo-kätköilijöiden kohde.

Parin viime vuoden aikana muinaispolulla on tapahtunut muutoksia ja toisaalta osa suunnitelluista hoitotoimenpiteistä on jäänyt toteutumatta. Maisemallisesti merkittävin muutos on avohakkuu, joka tehtiin loivan polun alueella aivan yllättäen pian avajaisten jälkeen. Hakkuun seurauksena hävisivät niin suolampi kuin alueen vanhin metsä ikikuusineen ja kääpien kirjoine lahoppuneen. Loiva polkureitti raivattiin ja osin linjattiin uudestaan talkootyönä. Tavoitteena on yrittää edelleen pitää loiva reitti kulkukelpoisena, vaikka horsmat, vadelmapensaat ja muu ei-toivottu kasvillisuus leviävät nyt hakkuuaukealla tehokkaasti.

Hoitotoimenpiteet ovat osin riippuvaisia sääolosuhteista. Onneksi Rekottilan muinaispolkuhankkeen käynnistyessä oli runsasluminen talvi, ja hevosmetsurit saivat hyvin kuljetettua puustoa pois kallioiden laelta. Tuolloin ei raivattu linnavuoren rinteitä, joten vaikuttava jyrkkäseinäinen vuori jäi edelleen metsän peittoon. Myöhemmin maanomistaja haki ja sai hoitoavustusta puuston harventamiseksi linnavuoren rinteiltä ja juurelta, mutta seuranneet leudot ja vähälumiset talvet eivät antaneet parasta mahdollista tilaisuutta työn tekemiseen, eikä tämä hoitohanke valitettavasti toteutunut määräajassa.

**Arkeologian harrastajan ja tutkijaksi
opiskelevan yhteistyötä:**

USKELAN HAITTION TILAN KERAMIKKALÖYDÖT

Haittion tila sijaitsee Salossa, entisen Uskelan kunnan alueella, ja se on alun perin yksi Lopen kylän kanta-tiloista. Lopen kylää voidaan pitää Uskelanjoen maisema-alueen Saloon kuuluvista kylistä muuttumattomimpana. (SILANDER 2005: 70.) Tilan eteläpuolella virtaa Uskelanjoki, joka saa alkunsa Somerolta ja laskee Salon kaupungin alueiden halki Halikonlahdelle. Haittione tilusten läpi kulkee jokea myötäilevä keskiaikainen tai jopa rautakautinen Hiidentie. Sen on sanottu olleen Hämeen Härkätien rinnakkaistie sisämaasta rannikolle. (HIRVILUOTO 1982: 14.) Uskelanjoki ja Hiidentie näyttävät olleen tärkeitä kauppareittejä Hämees-

tä Halikonlahdelle (MASONEN 1989: 155–156). Kerrotaan, että kun kristinusko alkoi vakiintua Aurajokilaaksoissa, ei-kristittyjen oli etsittävä Hämeen Härkätien sijaan muita kulkuväyliä sisämaasta Halikonlahdelle, ja he kulkivat silloin Hiidentien kautta (MASONEN 1999: 56).

Arkeologian harrastajaksi

Vuonna 2001 Salossa tehtiin arkeologista inventointia. Haittione naapuritilalla sijaitsevan kalliokumpareen päälle tehdystä koekuopasta löytyi hyvin tummaa ja nokista maata, savikiekon katkelmia, saviastian paloja ja palanutta

savea. Paikka arvioitiin rautakautiseksi kalmistoksi. Myöhemmin läheltä löytyi lisää mahdollisia kiinteitä muinaisjäännöksiä. (RAIKE 2001: 51, 53–57.) Asuinympäristön tutkiminen johti arkeologian harrastuksen alkamiseen.

Paikallishistoriat ja muu alueesta kirjoitettu kirjallisuus, arkistojen tiedot, vanhat valokuvat ja kartat antoivat alueesta taustatietoja. Niiden tutkiminen herätti kiinnostuksen arkeologiaan, jonka avulla voitaisiin pohtia, mitä maan alta löytyisi. Arkeologisilla yleisökaivauksilla pääsi harjoittelemaan kaivaustekniikoita ammattilaisten ohjauksessa ja pikku hiljaa oppi tunnistamaan löytöjä sekä ”lukemaan” maassa

Näkymä Haittione tilalta
Uskelanjokilaaksoon.
KUVA ANNI ALA-RAKKOLA-KARA

olevia poikkeamia. Yleisökaivauksilla tutustui myös muihin harrastajiin sekä arkeologeihin ja alan opiskelijoihin, ja samanhenkisten ihmisten kesken vaihdettiin runsaasti kokemustietoa.

Arkeologisilla kaivauksilla hankitun käytännön kokemuksen lisäksi arkeologian perusopinnot antoivat teoreettista tietoa. Muista luennoista ja seminaareista sekä erilaisista museoista ja näyttelyistä on saatu laajempaa arkeologista ja historiallista tietoa, joka auttaa kiinnittämään omia tutkimus- ja kaivauskokemuksia yleisempään historialliseen kontekstiin.

Miten harrastus päättyi kandidaatin tutkielmaksi?

Haittille alettiin rakentaa uutta maatilakeskusta vuonna 2005. Tontin rai-vaustöiden ja tulevien rakennusten pohjatöiden yhteydessä esiin tuli katkelmia aiemmin paikalla sijainneesta asutuksesta ja aikaisempien asukkaiden elämästä. Katkelmia poimittiin talteen työkoneiden edestä, ja varastoon talletettiin muun muassa lasin, keramiikan, liitupiippujen ja metalliesineiden katkelmia. Löydöt säilytettiin, koska niiden toivottiin osaltaan valottavan sitä, minkälaista elämä tontilla oli aikojen kuluessa ollut.

Löytöjen ja historiatiedon karttues-
sa alkoi tuntua siltä, ettei harrastajan
asiantuntemus eikä aika riittä näin mo-
nikerroksisen asutushistorian tutkimi-
seen. Yhteistyö Turun yliopiston kans-
sa alkoi arkeologisilla kaivauksilla eri
henkilöihin tutustumisella ja yhteis-
työn seurauksena arkeologian opiskeli-
ja tutki Haittion alueelta löytynyttä ke-
ramiikkaa kandidaatintutkielmassaan.

Tilan historiaa kirjallisten lähteiden kautta

Keramiikan tutkimisen lisäksi tutkiel-
man toisena osa-alueena oli keramiik-
kalöytöjen sijoittuminen tilan kirjalli-
seen historiaan. Arkistomateriaalia oli
kerättyä jo paljon, ja nyt sitä oli mah-
dollista yhdistää tutkielmaa tehdessä
yksiin kansiin. Kirjalliset lähteet alka-
vat 1300-luvun lopulle ajoitetusta asia-
kirjasta, jossa kerrotaan Oloff Haijto-
-nimisestä miehestä Lopen kylässä (DF
1146; OJA 1958: 35). Seuraavan kerran

Hiidentie ja Uskelanjoki. Kuvattu Perttelistä Salon keskustan suuntaan.
KUVA ANNI ALA-RAKKOLA-KARA

kirjallista aineistoa löytyy 1600-luvul-
ta. Tila on 1600-luvun lopulta lähtien
vaihtanut omistajaa useita kertoja, ja
siellä on asunut muun muassa kruu-
nunvouteja, tuomari, pormestari ja
Teijon ruukin inspektori (USKELA, RK
1697–1809). Muuta väkeä rusthollina
toimineella tilalla edustivat tarkka-
ampuja ja ratsumiehet perheineen sekä
lukuisat piit ja rengit.

1700-luvun lopulla ja 1800-luvun
alkupuolella tilan rakennuskantaa
päivitettiin (PALOVAKUUTUS). Uudet
asuinrakennukset valmistuivat vuosi-
na 1773, 1804 ja 1811. Muitakin raken-
nuksia korjattiin ja uusittiin tarpeen
mukaan. Palovakuutus tilalle tehtiin
vuonna 1834, ja siinä on rakennuskan-
nan lisäksi mainittu esimerkiksi satoi-
sien omenapuiden ja marjapensaiden
sijainnit. Asumattomaksi jääneen tilan
huonokuntoiset rakennukset purettiin
1800-luvun lopussa, ja alue toimi lai-
tumena ja nuorisoinen kokoontumispaik-
kana (ALA-RAKKOLA-KARA 2015). Alue
jäi asumattomaksi noin sadan vuoden
ajaksi, ja tämä on voinut säilyttää ai-
neistoa maassa paremmin kuin jos
tontilla olisi ollut asutustoimintaa koko
1900-luvun ajan.

ESINEKUVAT KATI HAAPALA

1 cm

Lähteet

- Ala-Rakkola-Kara, Anni. Keskustelu 27.11.2015.
(DF) Diplomatarium Fennicum: 1146. Utredning angående Uskela prästbols ägor. Saatavilla: <http://extranet.narc.fi/DF/detail.php?id=1146> (käytetty 10.2.2016).
Haapala, Kati 2016: Rusthollin elämää – Uskelan Haittion tilan keramiikkalöydöt. Julkaisematon proseminariesitelmä, Arkeologia, Turun yliopisto.
Hirviluoto, Anna-Liisa 1982: Hämeen ja Halikonlahden yhteydet rautakaudella. Teoksessa Vuosikirja 51: 11–24. Forssa: Lounais-Hämeen Kotiseutu- ja Museo yhdistys.
Masonen, Jaakko 1989: Hämeen Härkätie. Synty ja varhaisvaiheet. Tiemuseon julkaisuja 4. Helsinki: Valtion painatuskeskus.
Masonen, Jaakko 1999: Rautakauden reitit. Teoksessa Mauranen, Tapani (toim.): 1999. Maata, jäätä, kulkijoita. Tiet, liikenne ja yhteiskunta ennen vuotta 1860: 52–57. Helsinki: Tielaitos.
Oja, Aulis 1958: Perttelin historia. Salo: Perttelin kunta ja seurakunta.
(Palovakuutus) Kansallisarkisto, Helsinki: Keskinäinen vakuutusyhtiö Tarmo: Sampo-Tarmo-vakuutusyhtiön kartat ja piirustukset: Mallén, B. E. 1834: Planterning af Åbyggnaden uppå Hajtio Skatte Rusthäll belagit uti Loppis by Uskela Socken Haliko Härad och Åbo Län författad År 1834 (Ib.827. 298:14).
Raïke, Eeva 2001: Salo kaupungin arkeologinen inventointi 2001. Turku: Turun maakuntamuseo.
Silander, Paula 2005: Salo kulttuuriympäristö ja arvot: Salo seudun rakennettu kulttuuriympäristö ja maisema: Sarakum 2000–2004 projektiraportti. Turku: Turun maakuntamuseo.
Tarna, Tauno 2012: Antiikkiposliini Suomessa. Keuruu: Kustannusosakeyhtiö Otava.
(Uskela, RK) Kansallisarkisto, Helsinki. Salo-Uskelan seurakunta. Salo-Uskelan seurakunnan arkisto. Uskelan rippikirjat: 1697–1809. Saatavilla: <http://digi.narc.fi/digi/dosearch.ka?sartun=79342.KA> (käytetty 31.1.2016).

1 cm

Löytömaterialista tulkittua

Muinaisjäännösten ulkopuolelta löydetty keramiikka-aineisto jakautuu laajasti erityyppisiin materiaaleihin. Asuintontilta on löytynyt posliinia, fajanssia, piiposliinia, punasavikeramiikkaa, tiiltä sekä muuta savea. Tiiltä on löytynyt jopa useita kymmeniä kiloja, ja se kertoo aiempien rakennusten tulisijoista. Vanhinta aineistoa on kampakeramiikan katkelma (ALA-RAKKOLA-KARA 2015). Piiposliiniastioiden kappalemäärä nousee lähes puoleen koko tutkitusta aineistosta, ja se voi kertoa suurista astiämääristä (HAAPALA 2016: 12–14). Tiedot renkien ja piikojen lukumääristä korreloivat lautasiksi tulkittavien astiapalojen määrän kanssa. Piiposliiniastiapalojen suuri määrä voi viitata myös siihen, että talon kaikki asukkaat – myös työväki – käyttivät piiposliinia. Vielä noin 1700-luvulla työväki käytti useimmiten punasavi-, tina- ja puuastioita (TARNA 2012: 28). Posliini puolestaan kuvastaa edelleen 1800-luvulle tultaessa varakkaamman väestöluokan taloutta. Maaseudulla suurin osa ihmisistä omisti vain joitakin astioita, ja niihin eivät yleensä kuuluneet posliiniset astiat. Pos-

liinia käytettiin hienommissa tilaisuuksissa tai ehkä kahvipöydän koristeena. Haittiosta löytyneet posliinipalat voisivat lähes ehjän kannen perusteella olla maasterasiasta (HAAPALA 2016: 18).

Keramiikka-aineisto tukee kirjallisia tietoja tilalla asuneista ihmisistä ja heidän varallisuudestaan (HAAPALA 2016: 25). Löytöaineiston määrä tukee rippikirjojen tietoja tilalla asuneiden isäntäperheiden ja työväen vaihtuvuudesta. Maaseudulla sijainnut tilakeskus näyttäytyy löytöaineistonsa valossa kaupunkimaisen elämäntavan keskittymänä pitäjän historiassa.

Haittion tila on kulttuurimaisemassa osa vuosisataista asutusperinnettä. Maasta löytynyt aineisto on antanut mahdollisuuden piirtää elävämpää kuvaa tilan historiasta kuin vain kirjallisten lähteiden käyttö. Harrastajan pohjatieto ja valveutuneisuus ovat mahdollistaneet historian sisällön rikastamisen. Opiskelija puolestaan on voinut yhdistellä aineistoja ja tuoda näin erilaista näkemystä tilan historiaan. Niistä riittää jatkossakin ammennettavaa yhteistyön jatkamiseen.

Uusia löytöjä Vehmaalta

Vehmaan kunta ja turkulainen historia- ja kulttuurialan yritys Oy Sigillum Ab solmivat joulukuussa 2015 sopimuksen uuden Vehmaan historian kirjoittamisesta. Allekirjoittanut vastaa muun muassa teoksen esihistoria- ja arkeologiaosuudesta. Aiempi Vehmaan pitäjänhistoria on Väinö Perälän kirjoittama teos ”Vehmaan historia” vuodelta 1951, jossa Vehmaan esihistoriaa käsitellään kahden sivun verran. Senkin osalta tiedot ovat jo vanhentuneita. Perälä mainitsee, ettei alueella sen alavuuden vuoksi ole voinut olla kivikautista asutusta ja että pronssikaudellakin seutu on vielä ollut asumatonta alavaa saaristoa. Koska tunsin vanhastaan Vehmaan alueen tutkimushistoriaa, tiesin että arkeologisen täydennysinventoinnin tekeminen on yksi uuden esihistorian kirjoittamisen edellytyksistä. Sen päämenetelmiä olivat tarkastukset, keskustelut maanomistajien kanssa, peltopoiminta sekä metallinpaljastinetsinnät.

Vehmaan arkeologian lyhyt tutkimushistoria

Toukokuussa 1960 filosofian ylioppilas Ilkka Mäntylä sai tehtäväkseen inventoida systemaattisesti Vehmaan kiinteät

muinaisjäännökset ensimmäistä kertaa kunnan historiassa. Kustaa Killinen oli toki alueella kiertänyt 1800-luvun loppupuolella ja Hjalmar Appelgrenkin tarkastanut Lahdingon Linnamäen todeten sen vallinjäännöksen perusteella muinaislinnaksi. A.M. Tallgren oli kaivauttanut Rahkmalassa vuonna 1918 rautatien alta nähtävästi keskisen rautakauden silmäkivellisen röykkiön, jonka reunakehän alla oli sekundaarilöytöinä kaksi viikinkiaikaista miekkaa. Unto Salo oli puolestaan tutkinut vuonna 1959 Piiloisissa roomalaisaikaisia latomuksia. Jonkin verran irtolöytöjäkin oli jo aiemmin saatu talteen: muutama esine kivikaudelta, reikäkiviä, yksi pronssikautinen pukuneula sekä kaksi laajempaa kokonaisuutta merovingiaikaisten asehautausten esineistöjä. Mäntylä kulki osin autolla, osin polkupyörällä tarkastamassa lupaavia paikkoja. Monet paikannimen perusteella kiinnostusta herättäneet kohteet, kuten *Kalmanvuori*, *Kalmu* ja *Kirkkoraunio* osoittautuivat pettymyksiksi, eivätkä johtaneet uusien muinaisjäännösten löytymiseen. Inventointikertomuksessaan Mäntylä vielä ihmettelee, kuinka naapuripitäjä Mynämäkeen verrattuna muinaisjäännöksiä on omituisen vähän. Mäntylän inven-

toinnin jälkeen Vehmaalta tunnettiin edelleen vain neljä rautakautista kalmistoa, joista kaksi oli tutkittu kaivauksin. Epävarmoja röykkiöitä tai niiden jäännöksiä löytyi muutama.

Tilanne parani 1990-luvulla melko nopeasti, kun metsätalousesimies Jyrki Salo alkoi systemaattisesti havainnoida ja raportoida röykkiöistä toiminta-alueellaan. Kohteet tarkastanut maakunta-arkeologi Heljä Brusila pystyi tarkastuksen jälkeen varmistamaan näistä suuren osan kiinteiksi muinaisjäännöksiksi. Vuoteen 2016 mennessä hautapaikoiksi luokiteltuja röykkiöalueita oli merkitty muinaisjäännösrekisteriin 21 kappaletta ja lisäksi suojeltu 29 tarkemmin ajoittamatonta röykkiökohdetta. Vuonna 1998 Museovirasto kaivautti yhden näistä uusista röykkiöistä allekirjoittaneen johdolla Tommilan Rännennmäellä. Hieman yllättäen pronssikautisella korkeudella, kallion lakialueella, sijainnut röykkiö sisälsikin rautakautista keramiikkaa, tuluspiin paloja, kvartsi-iskoksia ja mahdollisen uurnahautaukseen liittyvän pienen kivilatamuksen. Tarkempaa ajoitusta siitä ei saatu. Rautakautiseksi kalmistoksi katsottava kohde löytyi myös vuonna 1995 Kirkonkylän Katajarinteestä. Se

Kaksi vierekkäistä kuoppaa Vehmaan Kalmanvuoren lakialueen jääkauden muodostamassa kiveyksessä.

KUVA H.-M. PELLINEN

puolestaan ehti tuhoutua kokonaan rakennustöissä, mutta talteen saatiin jälleen lisää merovingiaikaisia aseita. Kaiken kaikkiaan kymmenien ennustaan tuntemattomien röykkiöiden löytäminen loi kuitenkin uuden pohjan Vehmaan arkeologiseen tutkimukseen ja on myös hyvä osoitus muinaisjäännökset tuntevien harrastajien merkityksestä arkeologisen tutkimuksen kehitykselle.

Edelleen tutkimuskuvassa on kuitenkin puutteita. Toistaiseksi ajoitetut kiinteät muinaisjäännökset ajoittuvat roomalaisajalta merovingiajalle – erityisesti 700-luvulle – vaikka alueen yleinen kehitys, siitepölyanalyysit sekä muutamat irtolöydöt viittaavat siihen, että asutus on jatkunut katkeamatta historialliselle ajalle. Toinen erikoinen piirre Vehmaan löydöissä oli tyyppilisten naisten korujen puuttuminen. Myöskään yhtään varmaa kivikautista asuinpaikkaa alueelta ei tunneta, vaikka nykyisten rannansiirtymäajoitusten perusteella nuoremman kivilauden aikana alueella oli jo laajojakin asumiskelpoisia saaria.

▼ Kanta-Hämeen menneisyyden etsijöiden Reijo Hyvönen ja hänen löytämänsä rapusolki.

▲ Suomen Metallinetsijöiden Jorma ja Teemu Kytöviita. Teemulla kädessä juuri löydetty hevosenkenkäsoljen puolikas.

KUVAT H.-M. PELLINEN

Uusia kohteita ja löytöjä: rakkakuopista rapusolkeen

Ensimmäinen uusi tarkastuskohde oli Kalmanvuori-niminen mäki kunnan itäosassa. Ilkka Mäntylä nimesi inventoinnissa tämän luontaiseksi kivikoksi, joten oli yllättävää, että epäilemättä jääkauden synnyttämästä kiveyksestä löytyi seitsemän selvästi ihmistekoista kuoppaa, joista vanhassa inventointikertomuksessa ei ole mainintaa. On tietysti mahdollista, että koska kivikko on nimen perusteella pidetty kalmistona, kuopat ovat aarteenetsinnän tulosta. Kuopat voivat hyvin muun muassa paikan korkeuden perusteella (40 m mpy) olla myös esihistoriallisia säilytyskuoppia, ns. rakkakuoppia, jollaisia tunnetaan erityisen paljon Pohjanmaalta, mutta myös muualta rannikko-seudulta. Mahdollisia uusia röykkiöitä havaittiin kunnan länsiosassa, Himoisten lahden rannalla, Vinhamäellä, jossa myöhempi toiminta on tosin tuhonnut mahdollisia hautalatomuksia.

Metallinilmaisinsennässä saatiin apua useilta harrastajilta. Janakkalan miekkamiehen ja usean hämäläisen hopea-aarteen löytäjinä julkisuutta saaneet Kanta-Hämeen menneisyyden etsijät tulivat dokumenttiohjelman teon yhteydessä tekemään etsintöjä Vehmaan keskiaikaisen kirkon ympäristössä. Etsinnät olivatkin tuloksellisia: entiseltä peltoalueelta löydettiin läheltä toisiaan merovingiaikainen rapusolki ja viikinkiaikaisen

rannerenkaan katkelma. Kyseessä on ensimmäinen rautakautinen löytöpaikka Vehmaan kirkollisen keskuksen ydinalueella. Perimätiedon ja asiakirjaviitteiden mukaan alue on aiemmin kuulunut Vehmaan vanhalle pappilalle, joka olisi keskiajalla sijainnut aivan kirkon vieressä. Tältä myöhemmin Hollari-nimellä tunnetun tilan alueelta löytyikin nyt rahoja 1400-luvulta alkaen. Vanhin rahalöydöstä on teutoniritarien suurmestari Ludvig von Eri-lichen vuosien 1449–1467 välillä lyöttämä hopearaha. Rahoista voidaan mainita myös ensimmäinen Vehmaalta rekisteröity venäläinen tipparaha, joka ajoittuu 1700-luvun alkuun.

Toisen metallinetsintäryhmän kanssa käytiin läpi erityisesti entisen kirkkoherranpappilan peltoa. Juuri tältä uuden ajan pappilatontilta on peräisin toinen 1800-luvun lopulla taltioituista merovingiaikaisista löytökokonaisuuksista. Kertomuksen mukaan esineet ovat löytyneet lähes kaksi metriä korkeasta ja 18 x 12,5 metrin kokoisesta kiviröykkiöstä, josta taltioitiin esimerkiksi kolme miekkaa, kuusi väkipuukkoa, ainutlaatuinen tikari, yhdeksän keihäänkärkeä sekä hevosvarusteita ja muita tarvekaluja. Hautaukset on ajotettu 700-luvulle. Nyt pappilatontin ja viereisen pellon halki virtaavan ojan väliltä, läheltä ojaa, löydettiin katkelmallisen koruneulan pääosa ja kookkaan tappikoristeisen hevosenkenkäsoljen puolikas. Koruneula on Vakka-Suomessa yleistä tyyppiä, joka

on ajoitettu keskiselle rautakaudelle. Hevosenkenkäsolki on vasta toinen Vehmaalta löytynyt, mutta täsmälleen samaa viikinkiaikaista mallia kuin pitäjän itäosan vanhalta keskusalueelta, Lahdingosta, löytynyt solki. Viimeksi mainittu viittaa alueen asutusjatkuvuuteen merovingiajan jälkeen. Läheisessä peltosaarekkeessa sijaitsee toistaiseksi ajoittamaton rautakautinen asuinpaikka/kalmisto. Tarkastuskäynnillä itse pappilaan yksi sen nykyisistä omistajista lahjoitti Museovirastolle toimitettavaksi tontilta löytämänsä komean, koristellun lasihelmen. Pintavaurioiden perusteella helmi on ollut tulesa, arva-tenkin hautaroviolla. Löytö on epäilemättä yksi niistä paikalla olleeseen kalmistoon kuuluneista mutta aiemmin havaitsematta jääneistä hautalöydöistä.

Kun varmat rautakauden muinaisjäänne-tykset ovat keskittyneet Vehmaalla toisaalta Pappilan ja Vinkkilän välille ja toisaalta Lahdingon–Laittisten alueelle – muinaisten merenlahtien rannoille – toi kunnan kaakkoisosasta, Kosken kartanolta lahjoituksena saatu keihäänkärki todistaa aktiviteeteista tälläkin alueella. Keskiaikaan periytyvä Kosken kartano on yksi Mynälahden ympäristön rälssitiloista. Keihäänkärki oli löytynyt jo vuosia sitten kaivoa kaivettaessa ja valitettavasti erittäin huonossa kunnossa. Se on kuitenkin tyyliltään lähinnä vanhempaan tai keskiseen rautakauteen sopiva mutta löytöpaikan korkeuden perusteella aikaisintaan keskiseltä rautakaudelta. Koska löytäjä kuvaili esineen löytöpaikkaa kiviseksi ja nokiseksi, ei kyseessä välttämättä ole irtolöytö vaan paikalla on saattanut olla kalmisto. Kärki on keihäänkärjeksi hyvin pienikokoinen, noin 15 cm pituinen, mutta putken halkaisijan perusteella kyseessä ei kuitenkaan ole nuolenkärki. Mikäli kärjen koko ei johdu erityiseen pyyntitarkoitukseen liittyvästä syystä, voi kyseessä hyvin olla lapselle valmistettu esine.

Lopuksi

Vehmaan esihistoriallisen asutuksen kuva oli 1990-luvulle saakka hyvin hajanainen ja puutteellinen. Vehmaan röykkiöalueet alkoivat paljastua vasta metsätalousesimies Jyrki Salon ja maakunta-arkologi Heljä Brusilan yhteistyöllä, jonka tuloksena alueen

Uusia löytöjä Vehmaalta. Yllä rapusolki ja rannerenkaan katkelma, keskellä helmi, pukuneulan pääosa sekä hevosenkenkäsoljen puolikas. Alla Vehmaan Kosken kartanosta lahjoituksena saatu pieni, putkellinen keihäänkärki. Kuvien mittakaava suhteessa toisiinsa on sama. KUVA H.-M. PELLINEN

kiinteät muinaisjäänne-tykset pian lisääntyivät alle kymmenestä useisiin kymmeniin. Vuoteen 2016 mennessä muinaisjäänne-tyksteriini on merkitty 50 eri röykkiöaluetta, mutta vain yksi mahdollinen esihistoriallinen asuinpaikka. Nyt tehty Vehmaan täydennysinventointi on tuonut oman lisänsä tutkimukseen: ensimmäiset mahdolliset rakkakuopat, ensimmäisen selvästi naisenpukuun kuuluneen rapusoljen, kuten myös ensimmäisen viikinkiaikaisen rannerenkaan katkelman. Näiden ohella on havaittu uusi mahdollinen röykkiökohde ja saatu viitteitä kolmesta tai neljästä muusta rautakautisesta kiinteästä muinaisjäänne-tyksestä, joista yksi kirkon läheltä, yksi Vinkkilän ja Kirkonkylän rajamailta, kolmas Lahdingosta ja neljäs Kosken kartanon maalta. Niistä kahdesta kohteesta, joita tässä artikkelissa ei ole tarkemmin kuvailtu, on toistaiseksi löytöinä vain peltopoiminnassa havaittuja saviastian paloja sekä kvartsi-iskos. Edelleen ovat löytymättä kivikautiset asuinpaikat, joskaan niitä ei ole vielä erityisesti

etsittykään. Tänä vuonna Vehmaan täydennysinventointi jatkuu myös historiallisen ajan kohteiden, kuten autoituneiden kyläpaikkojen tarkastuksilla.

Arkistolähteet

- Appelgren, Hjalmar 1887. Kertomus muinaistieteellisestä tutkimusretkestä Länsi-Suomessa ja Hämeessä suvella 1886. Museoviraston arkisto.
- Mäntylä, Ilkka 1960. Kertomus Vehmaan pitäjän kiinteiden muinaisjäänne-tysten inventoinnista, jonka suoritti fil.yo. Ilkka Mäntylä 18.5.–4.6.1960. Museoviraston arkisto.

Julkaisut

- Killinen, Kustaa 1885. Muinaisjäänne-tyksiä Vehmaan kihlakunnassa. Suomen Muinaismuisto-Yhdistyksen lähettiläänä. Luetteloja Suomen muinaisjäänne-tyksistä. XI Vehmaan kihlakunta. Toimittanut Suomen Muinaismuisto-Yhdistys. Helsinki.
- Pellinen, Hanna-Maria 2005. Kivilouhoksesta kääremiekkaan. Vehmaan omaleimainen esihistoria. Mustaa valkoisella. Ystäväkirja Kristiina Korkeakoski-Väisäselle. Toim. Miikka Haimila ja Visa Immonen. Vantaa. S. 169–187.
- Pellinen, Hanna-Maria 2005. Vuosituhannet Vehmaalla. Opas arkeologiseen menneisyyteen. Vehmaan Kotiseutuyhdistys ry. 2. painos.
- Perälä, Väinö 1951. Vehmaan historia. Turku.

Keminmaan vanhan kirkon
lattian alle haudattiin vainajia
vielä 1800-luvun puolella.
KUVA TIINA VÄRE

Pohjoisen hautaustapoja tutkimassa

TITTA KALLIO-SEPPÄ, SANNA LIPKIN, ANNEMARI TRANBERG, TIINA VÄRE

Oulun yliopiston Kirkko, tila ja muisti -hanke tutkii Pohjois-Suomen uskonnotilisten tilojen eli kirkkojen sekä hautausmaiden ja kirkkohautojen käytön, hautaustapojen ja niiden merkitysten muutoksia keskiajalta lähtien. Hanke tuottaa uudenlaista näkökulmaa menneisyyden pyhiin tiloihin liittyvään yhteisölliseen muistitietoon ja muistikäytäntöihin.

Kirkkojen tilalliset, uskonnolliset, kulttuuriset ja yhteiskunnalliset merkitykset muuttuivat ja kehittyivät vuosisatojen aikana yhteisöllisen maailmankuvan ja muistitiedon kautta. Maailmankuva ja muistitieto muotoutuivat ihmisten kanssakäymisestä, tapahtumista, rituaaleista ja niihin liittyneestä materiaalisesta kulttuurista sosiaalisena eli yhteisöllisenä muistina sekä yksilötasolla muistoina. Tietyt yhteisön toiminnot muodostivat traditioita, kuten vainajan valmisteluun ja hautaamiseen liittyvät toiminnot ja materiaallinen kulttuuri. Vainajien muistaminen tapahtui sosiaalisesti yhteisön tasolla mutta myös henkilökohdaisemmin koettuna muistoissa. Maail-

mankuva ja muistitieto ovat muuttuvia ja sen takia myös merkitykset muuttuivat ja vaikuttivat ihmisten suhtautumiseen kirkkoihin rakennuksena ja tilana.

Tutkimuksessa selvitetään materiaallisen kulttuurin eli kirkkoesineiden, maalausten ja kirkkotilan, sekä kirkkojen sisällä ja ulkopuolella sijaitsevien hautausten ja vainajien kautta, miten ihmisten välinen yhteisöllisyys, maailmankuvalliset käsitykset ja niiden muutokset ilmenivät uskonnollisissa tiloissa ja traditioissa. Kirkkojen materiaallinen kulttuuri ja tila kuvastavat sitä pitkää muutosprosessia, jonka kautta eri aikakausien ihmiset osaltaan muodostivat käsityksensä menneisyydestä, tästä päivästä, tulevaisuudesta sekä ympäröivästä todellisuudesta.

Tutkimusaineisto ja monitieteiset tutkimusmenetelmät

Tutkimuksessa yhdistetään laajasti osaamista usealta eri tieteen alalta: historiallisesta arkeologiasta, bioarkeologiasta, tekstiiliarkeologiasta, arkeontologiasta, makrofossiilitutkimuksesta, historiasta ja lääketieteestä. Tutkimusaineistona käytetään kirkkotaloihin liittyvää materiaalista kulttuuria, arkeologisesti tutkittuja ja

inventoituja kirkkoja, kirkkomaita, vainajia, kasvi- ja hyönteisjäännöksiä sekä arkistolähteitä ja vainajien lääketieteellisen radiologisen kuvantamisen tuloksia.

Tutkimusaineisto ajoittuu 1400-luvulta 1800-luvun alkupuolelle. Yksi tärkeimmistä tutkimusaineistoista ovat Pohjois-Suomen kirkkojen lattioiden alle 1600-luvulta 1800-luvun alkupuolelle haudatut vainajat. Kirkkoon hautaaminen lopetettiin Pohjois-Suomessa suurilta osin 1700-luvun loppupuoliskon aikana, mutta Keminmaan vanhasa kirkossa tapa jatkui myöhempään uuden kirkon valmistuttua ja vanhan kirkon jäätyä pois aktiivisesta seurakuntakäytöstä (kuva). Virallisesti kirkkojen lattioiden alle hautaaminen kiellettiin vasta vuonna 1822 keisarillisella asetuksella.

Kirkkojen lattioiden alla säilyneet vainajat on pääosin haudattu arkuisaan sukujen hautakammioihin ja peitetty hiekalla ja tuohella. Tutkimuksemme keskittyy hautakammioiden kartoittamiseen muun muassa laserskannauksen ja maatutkauksen avulla, ja tarkempi tutkimus keskittyy kammioihin sijoittamattomiin arkkuihin, jotka ovat siis nykyisin lattian alla kokonaisuudessaan nähtävissä.

Suurin osa hautakammioihin hautaamattomista arkuista on ennen neljää ikävuotta kuolleiden lasten arkkuja. Tietokonetomografinen tutkimus on mahdollistanut arkkujen kajoamattoman tutkimuksen. Radiologisen kuvannuksen avulla arkkuja ja vainajia on mahdollista tutkia kokonaisuuksina ja tuoda helposti esiin erilaisia yksityiskohtia halutuista asioista. Esimerkiksi metallien käyttö hautauksen sisällä arkun kokoamiseen, tekstiilien kiinnittämiseen käytetyt neulat ja mahdolliset vainajan ja arkun koristeet saadaan tarkasti kuvattua.

Hautatekstiilejä ja kasveja

Tekstiiliarkeologisia analyysejä on tehty tähän mennessä Valmarinniemen ja Keminsa Pyhän Mikaelin kirkon aineistoista, Haukiputaan kirkonlattian alaisista hautatekstiileistä sekä Oulun tuomiokirkon ja Hailuodon kirkon arkeologisten kaivausten hautatekstiili- löydöistä. Aineistot ovat säilyneet vaihtelevasti. Yleisesti ottaen arkeologisilta kaivauksilta peräisin olevat tekstiilit ovat säilyneet parhaiten metalliesineiden yhteydessä, kun taas kirkkojen lattioiden alla monet tekstiilit ovat ehjiä ja säilyttäneet alkuperäisen pehmeytensä. Aineiston perusteella on ollut mahdollista perehtyä siihen, miten vainajat haudattiin. 1600–1800-lukujen aineisto osoittaa, että vaatteet ikään kuin rakennettiin vainajan päälle ja kiinnitettiin nuppineuloilla tai karkeilla pistoilla. Vaatteet eivät siis olleet oikeita käytössä olleita vaatteita, vaan ne muotoiltiin vainajan päälle ja vain näyttämään oikeilta. Erityisesti lasten hautoihin tehtiin paljon kukkakoristeita, kukkakruunuja, seppeleitä ja yksittäisiä silkikukkia, jotka asetettiin tyttövainajien käteen. Vainajilla oli päässään myssy, jaloissaan yleensä villaiset sukat ja käsissään hanskia.

Edellä mainituista kohteista on otettu sekä kasvi- että hyönteisnäytteitä tulkittamaan hautaustapaa ja -olosuhteita sekä hautaustilanteen jälkeisiä olosuhteita. Koska aiheen piirissä tehtävää hyönteistutkimusta on tehty niin vähän, uutta tietoa tulee valtavasti, kuten esimerkiksi *Monopis laevigellan* (taljaraatokoi) viihtymisestä kirkon lattianalaisten hautausten yhteydessä. Kasvi-

tutkimuksen tulokset yleensä kertovat sekä itse arkun sisustukseen liittyvistä asioista, kuten patjan tai tyynyjen ominaisuuksista, että haudan koristeluun liittyvistä materiaaleista. Myös hautauksen jälkeiset jyräsiöiden mukanaan kuljettamat kasvit ja kasvinosat arkun sisällä kertovat esimerkiksi hautaamisen jälkeen tapahtuneista muutoksista kirkkoissa.

Uutta tutkimustietoa

Monitieteisen hankkeen tutkimuskysymykset ovat kansallisesti ja kansainvälisesti ajankohtaisia ja kiinnostavia. Vastaavasti erilaisia tutkimusaineistoja ja -menetelmiä yhdistävää tutkimusta ei ole Suomessa aiemmin tehty. Kansainvälisesti tietokonetomografian käyttäminen vainajien ja erityisesti kirkkoihin haudattujen vainajien tutkimuksessa on yleistymässä. Hanke vastaa näin kansainväliseen tutkimuksen metodiikan kehittämiseen ja omaa kansainvälisesti ainutlaatuisen laajan tutkimusaineiston. Sen tarkastelun yhdistäminen muistin teoreettiseen käsittelyyn vie hankkeen tuloksia tasolle, jolla päästään tulkitsemaan, ei pelkästään yksityiskohtia, vaan laajempaa kuvaa muistitietoon liittyvistä kysymyksistä.

Kansallisella tasolla hanke tuottaa myös tärkeää ja kaivattua tietoa sekä ohjeistusta vainajien ja kirkollisen materiaalin tutkimukseen Suomessa tutkimuksen eettisiin aspectteihin ja eri toimijoiden rooleihin, oikeuksiin ja vastuisiin liittyen. Vainajien ja hautausten suojeluun, säilymiseen ja tutkimiseen liittyvää keskustelua käydään yhdessä muun muassa Museoviraston kanssa.

Hanketta rahoittaa Emil Aaltosen säätiö. Hankkeessa mukana olevat tutkijat saavat tukea myös Suomen Kulttuurirahastolta ja Oulun yliopistolta. Hankkeen etenemistä voit seurata blogistamme:

<https://churchspacememoryproject.wordpress.com/>

Sivulta löytyy myös listaus hankkeessa valmistuneista julkaisuista.

Hanketta voi myös seurata Facebookista nimellä **Kirkko, tila ja muisti**.

KEMINMAAN KIRKKO- HERRA RUNGIUKSEN TUTKIMUKSET

Yksi valtakunnallisesti tunnetuimmista tutkimuskohteistamme on Keminsa vanha kirkko ja siellä muumioituneen kirkkoherra Rungiusen (noin 1560–1629) jäännökset. Rungius kuvannettiin tietokonetomografiaa hyväksikäyttäen vuonna 2011. Varsinaista kuolinsyytä ei radiologisista menetelmistä pystytty kirkkoherralle osoittamaan, mutta tutkimus paljasti hänen rintarankaansa vaivanneen nikamaluhostuman, joka on tyypillinen löydös luustotuberkuloosissa. Myös muita mahdollisia viitteitä tuberkuloositartunnasta havaittiin, kuten kalkkeumat esimerkiksi muumion rinnoissa nännien alla ja kiveksissä. Toisaalta rintojen muutokset saattaisivat hyvin harvinaisen tuberkuloottisen tulehduksen sijaan olla sijaintinsa puolesta gynekomastian aiheuttamat.

Lisäksi sekä muumion ulkonäkö, kuten entisen vatsanlinjan osoittava kuivunut käsivarsi, ja muutamat kuvannuksen löydökset vihjasivat, että kirkkoherra saattoi olla ylipainoinen. Näistä vaikkeuttavin oli niin ikään kirkkoherran rintarankaan vaikuttanut muutos, joka on tyypillinen Forestierin taudille (DISH). Tämä tauti esiintyy yleisimmin ylipainoisilla, iäkkäillä miehillä ja yhdistyy myös runsasrasvaiseen ja proteiinipitoiseen ruokavalioon. Kuvannus paljasti uusia tietoja myös muumion säilyneisyydestä. Jo 1800-luvun lopulta puuttuvaksi tiedetyn oikean kyynärvarren lisäksi myös suurin osa muumion kaulanikamista ja muista -rakenteista on ajan myötä hävinnyt. Kirkkoherran muumiota säilytetään kirkon lattiaan rakennetun avattavan luukun alla, missä sitä voi kesäisin käydä katsomassa arkun lasisen kannen lävitse kirkon ollessa avoinna kävijöille.

Ruokaa, jätettä vai kätköjä

Keskiaikaisen eläinluuaineiston tulkinna vaikeudesta

AULI BLÄUER

Arkeologisten luututkijoiden harmiksi Suomen happamassa maaperässä luuaineisto säilyy yleensä heikosti. Iloisen poikkeuksen tähän sääntöön muodostavat keskiaikaiseen Turun kaupunkiin kerrostuneet paksut lantaa, puusilppua ja savea sisältävät maat. Kosteaa ja vähähappinen ympäristö on säilyttänyt paljon orgaanista ainesta: nahkaa, puuta, tekstiilejä – ja tuhansia kiloja eläinten luita. Näiden luiden tutkimus voi paljastaa meille paljon asioita keskiaikaisen pihapiirin tapahtumista: miten ihmiset hankkivat lihansa ja kalansa, mitä lajeja keskiaikaiseen ruokavalioon kuului, miten eläimiä hyödynnettiin käsitöiden raaka-aineena ja mitä eläimiin liittyviä arkielämän uskomuksia ihmisillä oli. Arkeologisen luuaineiston tulkinta ei ole kuitenkaan yksiselitteistä eikä arkeologisesta maakerroksesta löytyneen luun historian selvittäminen helppoa: onko luu päätynyt maahan ruokailun päätteeksi, käsityöläisen tai turkkurin hylkäämänä vai liittykö luo johonkin uskomukseen?

Ruokajätettä tunkiolta

Suurin osa keskiaikaisesta turkulaisesta luuaineistosta liittyy lihan kulutukseen. Eläinten luut ovat päätyneet pihan maakerrokseen teurastuksen, lihan käsittelyn ja ruoanvalmistuksen yhteydessä tai ruokailun jälkeen ruoantähteinä. Pihoilta löytyvät luut paljastavat, että valmiiksi paloitetua lihaa ostettiin turkulaistalouksiin keskiajalla harvoin. Talojen tunkioilta löytyy eläinten luita kalloista hännänpäähän ja sorkankärkiin saakka, ei vain parhaita tai valikoi-

tuja ruhonosia. Karjaeläimet ostettiin elävinä ja teurastettiin pihalla, jossa liha säilöttiin. Myös pienriista, kuten jänikset tai linnut, hankittiin kokonaisina, samoin lähivesiltä pyydetty kala. Osa kalasta saattoi jo keskiajalla tulla Suomen ulkopuolelta, kuten Atlantin suurikokoiset turskat. Osa luista päätyi tunkiolle heti ruhon paloittelun yhteydessä, osa päätyi säilömistä ja ruoanvalmistuksen kautta keittiöön. Tunkioiden luita tutkimalla saattaa paljastua, minne keittiöjätteet heitettiin. Keittiöjäte sisältää runsaasti eläinten nikamia ja kylkiluita. Luut ovat pienikokoisia, pataan tai muihin astioihin sopiviksi pilkottuja ja pienten eläinten, kuten jäniksen ja kalojen, osuus on suuri.

Raaka-ainetta käsityöläisille

Luuaineistoa tulkittaessa on muistettava, että kaikki kotieläinten luut eivät liity turkulaisten ruokahuoltoon. Eläimet ovat toimineet myös raaka-aineiden lähteenä keskiajan ihmisille. Nautojen, lampaiden tai vuohien jalkojen alaosan luut jätettiin nyljettäessä kiinni eläimen nahkaan. Nahkaa muokattaessa ne irrotettiin ja heitettiin tunkiolle. Myös sarvityöläiset jättivät jälkensä Turun luuaineistoon. Sarvesta hyödynnettiin keratiininen ulkokuori eli sarveistuppi, ja sisäosan sarviluu heitettiin pois (*kuva*). Naudan ja hevosen kookkaat luut olivat suosittua luuesineiden raaka-ainetta. Niiden jalkojen alaosan luista on tehty esimerkiksi luukampoja tai luuluistimia. Myös muita eläimiä osattiin hyödyntää luuesineiden valmistuksessa. Kookkaiden lintujen

siipiluista on päät irti sahaamalla saatu ohutseinäinen luuputki. Eräaseen kissan reisuuhun on viilletty viivat luun ympäri molempiin päihin. Toden näköisesti näiden oli tarkoitus toimia merkkeinä katkaisukohdasta. Mikäli työ olisi viety päätökseen, luusta olisi tullut harvinaisen suora ja symmetrinen luuputki. Työn tekijä selvästi tunsu kissan luiden anatomiaa.

Keskiajan Turusta on löytynyt useita käsityöläisyyteen viittaavia luuaineistoja, esimerkiksi Åbo Akademin tontilta sekä Aboa Vetustemuseon alueelta. Yksikään näistä tunkioista ei kuitenkaan sisällä yksinomaan sarvijätettä tai esineenvalmistuksen jättepaloja, vaan käsityön merkit ovat sekoittuneet tavallisen kotitalousjätteen joukkoon. Tämä vaikeuttaa aineiston tulkintaa. Liittyvätkö esimerkiksi pian syntymänsä jälkeen kuolleiden tai teurastettujen karitsojen ja kilien luut lampaiden tai vuohien kasvatukseen kaupungissa vai ovatko ne nahkojen mukana kulkeutuneita merkkejä erikoisnahkatyöstä, kuten pergamentin valmistuksesta? Vaikuttaa joka tapauksessa siltä, että käsityöläisyys oli Turussa usein pienimuotoista, joko kotitarvevalmistusta tai kiertelevien ammattilaisten väliaikaisia työpajoja. Ehkä ammattimainen käsityöläisyys keskittyi kaupungin rajojen ulkopuolelle.

Eläinten luut ja uskomukset

Kaikki keskiaikaisen kaupungin luulöydöt eivät liity ruokailuun tai käsityöläisyyteen. Kaupungista on löydetty esimerkiksi hylkeen penisluuta, karhun

alaleuan luita ja suden raajojen luita. Nämä luut eivät ole liittyneet eläinten syömiseen eivätkä esimerkiksi ole kulkeutuneet kaupunkiin nahkojen mukana. Petojen luut ovat voineet toimia metsästysmuistoina, mutta todennäköisesti näitä luita on käytetty uskomuksiin liittyvissä toiminnoissa: amuletteina, taikapusseissa tai rakennuskätköissä. Välillä uskomuksiin liittyviä luita on vaikea erottaa tavallisesta arkipäiväisestä luuaineistosta. Tulkinnassa luiden löytöpaikalla on usein ratkaiseva merkitys. Jäniksen käpälä saatetaan heittää tunkiolle, tai se voidaan kätkeä uuninperustukseen tai portaiden alle rakennusta suojelemaan. Samoin naudan tai vuohen kallo saa erilaisen tulkinnan riippuen siitä, löytyykö se rakenteen yhteydestä tai alta vai pihamaalta muiden luiden joukosta.

Eläinten luurangot: rakastettuja lemmikkejä vai turkkurin jätettä?

Luuaineiston joukossa on myös luita kaupungissa eläneistä ja kuolleista eläimistä kuten sianporsaista, kissoista, koirista ja rotista. Osa eläimistä on lopetettu tarkoituksella, osa on kuollut itsestään. Luurangosta voi olla vaikea päätellä, onko eläin haudattu tarkoituksella ja kunnioituksella pihan nurkkaan, vai onko turkkuri viskannut nylkemänsä raadon tunkiolle kaivettuun kuoppaan. Kissojen ja koirien luissa on nimittäin joskus viiltojätkiä merkinä niiden nylkemisestä.

Kaupungeissa pidettiin sikoja, ja pieniä porsaita kuoli usein, joten niiden luita löytyy usein arkeologisilta kaivauksilta. Turun uuden kirjaston paikalla suoritetuilla kaivauksilla löytyi rakennuksen lattian alle kuollut emakko neljän pienen porsaan kanssa. Todennäköisesti emakko oli rakennanut pesän porsimista varten hylätyn rakennuksen alle, mutta kuollut jostain syystä sinne porsaineen. Kokonaisina löytyneet vastasyntyneiden porsaiden luurangot voidaan yleensä tulkita itsestään kuolleiksi eläimiksi ja osoitukseksi sikojen kasvatuksesta kaupungissa (kuva). Muutaman kuukauden ikäisten porsaiden satunnaiset luut voivat myös olla ruokajätettä, mikäli kyse on ollut juottoporsaasta. Hyvin nuorten eläinten luista löytyy joskus harvoin leikkaus- tai viiltojätkiä, jotka saattavat olla merkkejä niiden syömisestä. Pienet vasikat, porsaas, kilit tai karitsat eivät kuitenkaan yleensä olleet ruokalistalla.

Turusta on löydetty useita keskiaikaisia kaivoja, huusseja tai latriineja, jotka on varsinaisen käyttönsä jälkeen täytetty maalla tai jätteillä. Näistä kuluista löytyy usein eläinten kokonaisia tai osittaisia luurankoja. On mahdollista, että rakennetta täytettäessä se on hyödynnetty helppona paikkana hävittää kuolleiden pienten eläinten raatoja. Näille luurangoille on kuitenkin myös toinen tulkinta. Ne saattavat liittyä rakenteen sulkemiseksi tehtyyn rituaaliin. Esimerkiksi roomalaisajan

Englannista on useita löytöjä kaivoista, jonne on täytön aikana laitettu tahallisesti useita eläimiä ja muita esineitä, joskus myös ihmisten luita.

Lopuksi

Turusta löytynyt eläinluuaineisto kertoo monipuolisesti ihmisten ja eläinten elämästä keskiajan kaupungissa. Luuaineiston tulkinta ei ole aina suoraviivaista. Luiden merkityksen ja historian selvittäminen vaatii niiden löytöyhteyden huolellisen tutkimisen useasta näkökulmasta. Tehtävä on haastava, mutta se tuottaa parhaimmillaan ainetlaatuista tietoa eläinten elämästä, merkityksestä ja ihmisten ja eläinten välisistä suhteista keskiajalla.

Kirjallisuutta

- Bläuer, Auli 2015. Voita, villaa ja vetoeläimiä. Karjan ja karjanhoidon varhainen historia Suomessa. Karhunhammas 17. Arkeologian oppiaine, Turun yliopisto.
- Bläuer, Auli & Lempiäinen-Avci, Mia 2013. Luita ja jyyä. Maatalouden historia arkeologisen eläinluu- ja kasvijäännettutkimuksen valossa. Historiallinen aikakauskirja, Historia ja arkeologia-teemanumero nr. 4, 422–432.
- Hukantaival, Sonja 2016. "For a Witch Cannot Cross Such a Threshold!" Buiding Concealment Traditions in Finland c. 1200–1950. *Archaeologia Medii Aevi Finlandiae* XXIII. SKAS, Turku.
- Tourunen, Auli 2011. Nunnien ruokalautaselta – Naantaln luostarin eläinluuaineisto / På nunnornas talrikar – benrester från djur från Nädendals kloster. K. Uotila (toim.) Naantaln luostarin rannassa – Stranden vid Nädendals kloster. Arkipäivä Naantaln luostarissa ja sen liepeillä. Muuritutkimus, Kaarina, 163–177.

- ▲ Naudan sarviluu. Uloin kerros, sarvituppi, voidaan hyödyntää sarviesineiden valmistuksessa. Sarviluu heitetään tarpeettomana pois.
- ▶ Sika Kalannin keskiaikaisen kirkon seinämaalauksessa. Keskiaikaiset siat eivät muistuttaneet kovin paljon vaaleanpunaisia nyky-possuja, vaan olivat villisikojen tapaan pitkäraajaisia, kaarevaselkäisiä ja väriltään esimerkiksi ruskeita. KUVAT AULI BLÄUER

Hillevi Sartola-Hippa